Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

Accountantsrapport bij Voortgangsrapportage 27 Programma Ruimte voor de Rivier

Colofon

Titel	Accountantsrapport bij Voortgangsrapportage 27 Programma Ruimte voor de Rivier
Uitgebracht aan	Tweede Kamer der Staten-Generaal
Datum	8 april 2016
Kenmerk	ADR/2016/535

Inlichtingen
Auditdienst Rijk
070-342 7700

Inhoud

1 Inleiding

1.1 Opdracht

Het programma Ruimte voor de Rivier is door de tweede Kamer der Staten-Generaal op 15 mei 2001 als groot project aangewezen.
In het kader van de Regeling grote projecten dient bij voortgangsrapportages periodiek een accountantsrapport gevoegd te worden met een oordeel over:

- de kwaliteit en de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie;
- de beheersing en het beheer van het project waaronder begrepen de toereikendheid van de projectorganisatie, de kwaliteit van de bestuurlijke informatievoorziening, de werking van de administratieve organisatie en de werking van het systeem van interne controle.

Het onderzoek is uitgevoerd in opdracht van de Minister van Infrastructuur en Milieu.

Voor de grote projecten die nog werkten met een zogeheten gebroken boekjaar is in 2015 besloten over te gaan tot harmonisatie van de controleperiode.
Dat betekent dat voor het groot project Ruimte voor de Rivier een extra accountantscontrole heeft plaatsgevonden en dat ook bij de voortgangsrapportage die in april 2016 aan de tweede Kamer wordt aangeboden (VGR 27) een accountantsrapport wordt verstrekt. Vanaf 2016 geldt voor het groot project Ruimte voor de Rivier dat de controleperiode dan parallel loopt aan het kalenderjaar.

1.2 Beschrijving van het object van onderzoek

Wij hebben voortgangsrapportage 27 met als peildatum 31 december 2015, die als bijlage bij dit rapport is gevoegd, onderzocht. Deze voortgangsrapportage is opgesteld onder de verantwoordelijkheid van de Minister van Infrastructuur en Milieu.
De beheersing en het beheer van het project, zoals dat in de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 plaatsvond, is eveneens door ons onderzocht.

Het is onze verantwoordelijkheid om:

- een controleverklaring af te geven met betrekking tot de in de voortgangsrapportage 27 verantwoorde verplichtingen, uitgaven en ontvangsten over de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015;
- conclusies te formuleren over:
  - de volledigheid van de in de voortgangsrapportage 27 opgenomen financiële en niet-financiële informatie in relatie tot de eisen gesteld in artikel 12 van de Regeling grote projecten;
  - het proces van totstandkoming (ordelijk, controleerbaar en deugdelijk) van de in de voortgangsrapportage 27 opgenomen toekomstgerichte financiële informatie;
  - het proces van totstandkoming (ordelijk, controleerbaar en deugdelijk) van de in de voortgangsrapportage 27 opgenomen niet-financiële informatie;
  - de beheersing en het beheer van het project in de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015.

2 De in de Voortgangsrapportage 27 verantwoorde verplichtingen, uitgaven en ontvangsten

2.1 Controleverklaring van de onafhankelijke accountant bij de financiële verantwoording over de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015

Afgegeven ten behoeve van de Tweede Kamer der Staten-Generaal.

Verklaring betreffende de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële verantwoording

Wij hebben de in de bijlage van dit rapport opgenomen financiële verantwoording over de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 van het programma Ruimte voor de Rivier gecontroleerd. Deze financiële verantwoording bestaat uit de totale mutaties in de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 in uitgaven, aangegane verplichtingen en ontvangsten zoals deze in de tabellen 6.2, 6.3 en 6.6 van de voortgangsrapportage 27 zijn opgenomen.

Verantwoordelijkheid van de Minister van Infrastructuur en Milieu

De minister van Infrastructuur en Milieu is verantwoordelijk voor het opmaken van de financiële verantwoording die de aangegane verplichtingen, uitgaven en ontvangsten getrouw dient weer te geven, in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet 2001, de daaruit voortvloeiende regelgeving en de Regeling grote projecten. De minister is tevens verantwoordelijk voor de comptabele rechtmatigheid van de in de financiële verantwoording opgenomen aangegane verplichtingen, uitgaven en ontvangsten. Voorts is de minister verantwoordelijk voor een zodanige interne beheersing als zij noodzakelijk acht om het opmaken van de financiële verantwoording en de naleving van de eis van comptabele rechtmatigheid mogelijk te maken zonder afwijkingen van materieel belang als gevolg van fraude of fouten.

Verantwoordelijkheid van de accountant

Onze verantwoordelijkheid is het geven van een oordeel over de financiële verantwoording, alsmede over de comptabele rechtmatigheid van de in deze verantwoording opgenomen aangegane verplichtingen, uitgaven en ontvangsten op basis van onze controle. Wij hebben onze controle verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder de Nederlandse controlestandaarden. Dit vereist dat wij voldoen aan de voor ons geldende ethische voorschriften en dat wij onze controle zodanig plannen en uitvoeren dat een redelijke mate van zekerheid wordt verkregen dat de financiële verantwoording geen afwijkingen van materieel belang bevat.
Een controle omvat het uitvoeren van werkzaamheden ter verkrijging van controle-informatie over de bedragen en de toelichtingen in de financiële verantwoording. De geselecteerde werkzaamheden zijn afhankelijk van de door de accountant toegepaste oordeelsvorming, met inbegrip van het inschatten van de risico's dat de financiële verantwoording een afwijking van materieel belang bevat als gevolg van fraude of fouten.
Bij het maken van deze risico-inschattingen neemt de accountant de interne beheersing in aanmerking die relevant is voor het opmaken van de financiële

verantwoording en voor het getrouwe beeld daarvan alsmede voor de comptabele rechtmatigheid van de in deze verantwoording opgenomen aangegane verplichtingen, uitgaven en ontvangsten, gericht op het opzetten van controlewerkzaamheden die passend zijn in de omstandigheden. Deze risico-inschattingen hebben echter niet tot doel een oordeel tot uitdrukking te brengen over de effectiviteit van de interne beheersing. Een controle omvat tevens het evalueren van de geschiktheid van de gebruikte grondslagen voor financiële verslaggeving en van de redelijkheid van de door de minister gemaakte schattingen, alsmede een evaluatie van het algehele beeld van de financiële verantwoording. Wij zijn van mening dat de door ons verkregen controle-informatie voldoende en geschikt is om een onderbouwing voor ons afkeurend oordeel te bieden.

Onderbouwing van het afkeurend oordeel
Over de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 zijn (nationale) aanbestedingsregels niet altijd nageleefd. Marktbenadering is nagelaten waarbij ondershands gegund is waar een meervoudige aanbesteding is voorgeschreven. Dit is in strijd is met Europese aanbestedingswetgeving en de nationale Aanbestedingswet 2012. Het totaalbedrag van aangegane verplichtingen in de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 bedraagt € 125,1 mln. De onrechtmatige beheershandelingen hebben geleid tot onrechtmatigheden die de goedkeuringstolerantie van € 1,25 mln. voor de aangegane verplichtingen zoals opgenomen in tabel 6.3 van de voortgangsrapportage 27 van het Programma Ruimte voor de Rivier als geheel overschrijden. De omvang van de onrechtmatigheden bedraagt circa € 5,7 mln.

Afkeurend oordeel betreffende de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële verantwoording

Naar ons oordeel geeft de financiële verantwoording een getrouw beeld van de aangegane verplichtingen, uitgaven en ontvangsten in overeenstemming met de vereisten voor financiële verslaggeving zoals opgenomen in de Comptabiliteitswet 2001, de daaruit voortvloeiende regelgeving en de Regeling grote projecten.

Voorts zijn wij van oordeel dat deze financiële verantwoording als gevolg van hetgeen is aangegeven in de paragraaf "Onderbouwing van het afkeurend oordeel" niet voldoet aan de eis van comptabele rechtmatigheid als bedoeld in bepaling 5.15 van de Regeling rijksbegrotingsvoorschriften 2016.

Den Haag, 8 april 2016

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

drs. T.L. Enting-Beijering RA

2.2 Bevindingen

Het financieel beheer rondom inhuur/uitbesteding in relatie tot de (nationale) aanbestedingswetgeving, binnen het programma Ruimte voor de Rivier is over geheel 2015 niet van voldoende niveau. In de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 is het programma Ruimte voor de Rivier voor een bedrag van circa € 5,7 mln. aan onrechtmatige inkoopverplichtingen aangegaan (totaal aangegane verplichtingen 2015: € 125,1 mln.) als gevolg van gunningen uit de hand, waar een meervoudige aanbesteding is voorgeschreven.

In de Voortgangsrapportage is onder tabel 6.3 de volgende tekstpassage opgenomen:

"In de verslagperiode zijn verbeteractiviteiten gestart die invulling geven aan de bevindingen zoals gerapporteerd door de ADR in haar controlerapport bij VGR25 en 26 (tweede helft 2014 en eerste helft 2015). Deze activiteiten hebben betrekking op het aanscherpen van het proces van inhuur en uitbesteding en de kwaliteitsborging hierop. Daarnaast is dit onderwerp expliciet onderdeel geworden van de controle-activiteiten van het programma, om eventuele afwijkingen vroegtijdig te signaleren. Niet alle effecten van de doorgevoerde verbeteringen zijn in deze verslagperiode al zichtbaar. Dat zal de komende verslagperiode wel het geval zijn."

Wij hebben het verbeterplan dat de basis vormt voor de verbeteractiviteiten beoordeeld en in opzet voldoet dit plan aan de vereisten om de onrechtmatigheden in de toekomst te voorkomen. De effecten van de verbeteractiviteiten zijn in deze verslagperiode nog niet volledig zichtbaar en zijn door ons derhalve nog niet beoordeeld.

3 De volledigheid en de totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen informatie en de beheersing en het beheer van het programma

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk zijn conclusies geformuleerd met betrekking tot de volledigheid van de financiële en niet-financiële informatie in voortgangsrapportage 27 in relatie tot de gestelde eisen in de Regeling grote projecten, met betrekking tot het proces van totstandkoming van de toekomstgerichte financiële informatie en de niet-financiële informatie en met betrekking tot de beheersing en het beheer van het programma.

De Minister van Infrastructuur en Milieu is verantwoordelijk voor het opstellen van de voortgangsrapportage en voor de toereikendheid van de beheersing en het beheer van het programma.

Wij hebben ons onderzoek verricht in overeenstemming met Nederlands recht, waaronder Standaard 3000 'Assurance-opdrachten anders dan opdrachten tot controle en beoordeling van historische financiële informatie' en Standaard 3400 'Onderzoek van toekomstgerichte financiële informatie'. Dienovereenkomstig hebben wij ons onderzoek zodanig gepland en uitgevoerd dat een redelijke mate van zekerheid is verkregen voor onze conclusies met betrekking tot de door ons onderzochte punten. Een assurance-opdracht omvat onder meer een onderzoek door middel van deelwaarnemingen van relevante gegevens.

Wij zijn van mening dat de door ons verkregen assurance-informatie voldoende en geschikt is als basis voor onze conclusies.

3.2 Criteria

De volledigheid van de in voortgangsrapportage 27 opgenomen financiële en niet-financiële informatie is beoordeeld aan de hand van de eisen die hieraan worden gesteld in de Regeling grote projecten.

Met betrekking tot de totstandkoming van toekomstgerichte financiële informatie en de totstandkoming van de niet-financiële informatie geldt dat de desbetreffende informatie op een ordelijke, controleerbare en deugdelijke wijze tot stand dient te komen. De belangrijkste in dat kader vast te stellen aspecten zijn dat:

- de verantwoordelijkheden en bevoegdheden goed in het totstandkomingsproces zijn belegd;
- het totstandkomingsproces achteraf reconstrueerbaar is;
- de informatie die als uitkomst van het totstandkomingsproces is opgeleverd op volledige en juiste wijze in de voortgangsrapportage is opgenomen.

Verder geldt dat de toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie niet strijdig mag zijn met elkaar en met andere in de voortgangsrapportage opgenomen informatie. Waar nodig dient de niet-financiële informatie te zijn voorzien van een duidelijke bronvermelding.

De beheersing en het beheer van het programma is door ons beoordeeld aan de hand van het specifiek voor het programma Ruimte voor de Rivier ontwikkelde en vastgestelde beheersmodel. Dit beheersmodel beschrijft onder andere de inrichting van de projectorganisatie en de beheersmaatregelen met betrekking tot het risicomanagement, de planning en de voortgangsbewaking, de interne en externe informatievoorziening, het budgetbeheer, het scopebeheer, het beheer van de post onvoorzien, de toepassing van het instrument auditing en de sturingsrelatie met de realisatoren van de maatregelen zoals waterschappen, provincies en gemeenten.

3.3 Samenvatting van de verrichte werkzaamheden

Ons onderzoek is uitgevoerd bij de programmaorganisatie van het ministerie van Infrastructuur en Milieu. Daarbij hebben wij gebruik gemaakt van met name de volgende bronnen:

- schriftelijke stukken betreffende de informatievoorziening en correspondentie aan en met de Tweede Kamer;
- interne informatievoorziening binnen het ministerie van Infrastructuur en Milieu;
- verslagen van diverse overleggen;
- interviews met medewerkers van de programmaorganisatie.

3.3.1 De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie

Ter zake van de volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie, zijn wij nagegaan of de volgens artikel 12 van de Regeling grote projecten op te nemen informatie is opgenomen in de voortgangsrapportage.

3.3.2 Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie

Ter zake van de in voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie zijn wij nagegaan of deze ordelijk, controleerbaar en deugdelijk tot stand is gekomen.

Voorts zijn wij nagegaan dat de in voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet financiële informatie niet strijdig zijn met elkaar en met de financiële informatie in de voortgangsrapportage.

3.3.3 De beheersing en het beheer van het programma

Wij hebben de opzet, het bestaan en de werking van de beheersing en het beheer van het programma beoordeeld - waaronder de administratieve processen en interne controlemaatregelen - beoordeeld aan de hand van het binnen het ministerie van Infrastructuur en Milieu vastgestelde beheersmodel voor het programma Ruimte voor de Rivier, door middel van interviews en de beoordeling van de relevante documentatie ter zake.
Wij hebben hierbij met name aandacht besteed aan de inrichting van de programmaorganisatie en de beheersmaatregelen met betrekking tot het risicomanagement, de planning en de voortgangsbewaking, de interne en externe informatievoorziening, het budgetbeheer, het scopebeheer, het beheer van de post onvoorzien, de toepassing van het instrument auditing en de sturingsrelatie met de realisatoren van de maatregelen zoals waterschappen, provincies en gemeenten.

3.4 Conclusies

Op grond van ons onderzoek komen wij tot de volgende conclusies:

3.4.1 De volledigheid van de in de voortgangsrapportage opgenomen financiële en niet-financiële informatie

De in artikel 12 van de Regeling grote projecten voorgeschreven financiële en niet-financiële informatie is opgenomen in de voortgangsrapportage.

3.4.2 Het proces van totstandkoming van de in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie

De in de voortgangsrapportage opgenomen toekomstgerichte financiële informatie en niet-financiële informatie is ordelijk, controleerbaar en deugdelijk tot stand gekomen en, voor zover wij dat kunnen beoordelen, niet strijdig met elkaar en met de in de voortgangsrapportage opgenomen historische financiële informatie.

3.4.3 De beheersing en het beheer van de programma

De opzet, het bestaan en de werking van de beheersing en het beheer van het programma Ruimte voor de Rivier voldeed in de periode 1 januari 2015 tot en met 31 december 2015 aan de eisen zoals gesteld in het binnen het ministerie specifiek voor het programma Ruimte voor de Rivier vastgestelde beheersmodel.

3.5 Bevindingen

Organisatie

Ten opzichte van de vorige verslagperiode zijn geen wijzigingen in de organisatie doorgevoerd. Wel is het in de voorgaande periode opgestelde programmabeheersplan ongewijzigd vastgesteld.

Risicomanagement

Risicomanagement is de kern van de beheersing. Hier wordt veel aandacht aan besteed bij de projectbeheersing. De betrouwbaarheid van het risicomanagement wordt met name geborgd door het challengeproces. In dit proces worden verschillende functionarissen bevraagd over de stand van zaken en de risico's die zij zien. Dit gebeurt zowel binnen de afzonderlijke maatregelen als tussen de maatregel en het programmabureau. Daarnaast wordt op programmadirectieniveau de top risico's benoemd en gemonitord. Het actueel houden van de risico's is een continu proces. Hierdoor is het mogelijk voor de projectorganisatie hierop te steunen en te sturen.

Scopebeheer.

In de verslagperiode hebben zich geen scopewijzigingen voorgedaan.

Oplevering en overdracht (inclusief finale kwijting)

Om de oplevering en overdracht te beheersen zijn twee documenten opgesteld, nl. memo oplevering en overdracht RvR projecten en Toetskader oplevering en overdracht RvR. Bij één van de maatregelen zijn deze documenten getoetst. Uit de toetsing zijn enkele aanbevelingen voortgekomen. De organisatie heeft aangegeven dat ze deze aanbevelingen zouden oppakken. Bij het in het voorjaar 2016 geplande onderzoek naar de oplevering en overdracht van een andere maatregel wordt gekeken naar de implementatie van de verbeteringen.

In de voortgangsrapportage wordt niet bij alle projecten expliciet aangegeven wanneer oplevering en overdracht alsmede finale kwijting is gepland. Wel wordt aangegeven wanneer de oplevering en overdracht is gerealiseerd en de maatregel is afgesloten. Logischerwijs heeft de aandacht in de VGR de afgelopen jaren gelegen op het bereiken van de waterveiligheidsdoelstelling. Een project is echter pas volledig afgerond indien door de Minister decharge is gegeven in de vorm van finale kwijting. Tot dit tijdstip loopt het programma nog risico's. Zo is het mogelijk dat er nog aangelegenheden met de toekomstige beheerders geregeld moeten worden. Wij adviseren de informatiewaarde van de voortgangsrapportage verder te verbeteren door voor komende voortgangsrapportages nadrukkelijker aandacht te besteden aan de oplevering en overdracht evenals de finale kwijting per maatregel.

Wij zijn gaarne bereid een en ander nader toe te lichten.

Den Haag, 8 april 2016

Auditdienst Rijk
Ministerie van Financiën

drs. T.L. Enting-Beijering RA

Bijlage

Auditdienst Rijk
Postbus 20201
2500 EE Den Haag
(070) 342 77 00

Programma Ruimte voor de Rivier

27ste Voortgangsrapportage

Verslagperiode 1 juli – 31 december 2015

Inhoudsopgave

1. Inleiding

In de verslagperiode is bij vijftien Ruimte voor de Rivier-projecten de waterveiligheidsdoelstelling behaald. Daarmee is in totaal bij 25 maatregelen deze mijlpaal behaald per 31 december 2015. Deze resultaten dragen bij aan de waterveiligheid van Nederland als geheel, waar waterschappen, gemeenten, provincies en Rijkswaterstaat continu aan werken - nu en in de toekomst. Want werken aan waterveiligheid is in Nederland nooit klaar.

1.1. Opdracht

De Nederlandse rivieren krijgen steeds meer water te verwerken. Het waterpeil stijgt omdat het steeds vaker en harder regent. Daarnaast daalt het land achter de dijken. In 1993 steeg het water verontrustend en in 1995 werd het gevaar van overstroming zo hoog, dat uit veiligheidsoverwegingen besloten werd 250.000 mensen en een veestapel van één miljoen dieren te evacueren.
Voor de Nederlandse regering vormden deze bijna-rampen aanleiding te onderzoeken op welke wijze de miljoenen inwoners van het rivierengebied beter beschermd kunnen worden tegen overstromingen. Dit onderzoek leidde tot een nieuwe visie op waterbeheer: geef de rivier meer ruimte. Deze visie is uitgewerkt in de Planologische Kernbeslissing (PKB) Ruimte voor de Rivier die op 19 december 2006 unaniem door de beide Kamers is vastgesteld. De opdracht aan het programma Ruimte voor de Rivier is om eind 2015 het vereiste veiligheidsniveau langs de Rijntakken en het benedenstroomse deel van de Maas te realiseren conform de PKB en volgens de wettelijke waterveiligheidsnormen, en de daarmee samenhangende ruimtelijke kwaliteit te versterken.

De waterveiligheidsnormen schrijven voor dat het Nederlandse rivierensysteem een piek in de waterafvoer veilig moet kunnen verwerken. Dit is de maatgevende afvoer. Deze is in 2001 voor de Rijn vastgesteld op 16.000 m^3/s bij Lobith. De Maas benedenstrooms van Hedikhuizen moet in 2015 een maatgevende afvoer van 3.800 m^3/s bij Borgharen veilig kunnen verwerken. Voor de IJssel wordt de maatgevende afvoer verhoogd met een gezamenlijke toestroom van 250 m^3/s vanuit de zijrivieren.

Om te voldoen aan de normen en om de maatgevende Rijnafvoer van 16.000 m^3/s veilig te kunnen verwerken, worden op 34 plaatsen maatregelen getroffen door voornamelijk meer ruimte voor de rivier te creëren. Alleen waar het onmogelijk of te duur is om meer ruimte te scheppen, is dijkverbetering als maatregel opgenomen. Deze maatregelen samen vormen het programma Ruimte voor de Rivier.

Het rivierengebied wordt door deze maatregelen beter beschermd tegen overstromingen, uitgaande van de bij de PKB gehanteerde maatgevende afvoer. De maatregelen beïnvloeden alleen de waterstand van de rivieren bij hoogwater (met uitzondering van de verkorte zomerbedverlaging Beneden-IJssel, die ook effect bij laagwater heeft). Bij hoogwater worden mede dankzij deze maatregelen op sommige plekken waterstanddalingen tot wel 70 cm gerealiseerd. Ook wordt de noodzakelijke maximale afvoercapaciteit van 16.000 m^3/s bij de Rijntakken en 3800 m^3/s bij het benedenstrooms deel van de Maas bereikt.

Het programma Ruimte voor de Rivier heeft een dubbeldoelstelling: naast het vergroten van de waterveiligheid, wordt ook de ruimtelijke kwaliteit versterkt. Concreet betekent dit de versterking van de economische, ecologische en landschappelijke functies in het rivierengebied, die een belangrijk onderdeel vormen van de (inter-)nationale ruimtelijke hoofdstructuur. Voorwaarde bij de versterking van de ruimtelijke kwaliteit is dat er geen strijdigheid mag zijn met de hoofddoelstelling van het riviersysteem: een veilige afvoer van water, ijs en sediment.

Het programma Ruimte voor de Rivier is op 15 mei 2001 aangewezen als 'Groot Project'. Conform de Regeling Grote Projecten wordt ieder half jaar een voortgangsrapportage opgesteld. Deze zevenentwintigste voortgangsrapportage (VGR27) gaat over de tweede helft van 2015.

1.2. Leeswijzer

Deze rapportage beschrijft de voortgang van het programma Ruimte voor de Rivier in termen van scope (hoofdstuk 3), planning (hoofdstuk 4), risicomanagement en auditing (hoofdstuk 5) en financiën (hoofdstuk 6). Hieraan voorafgaand wordt een korte beschrijving gegeven van de relevante ontwikkelingen in de omgeving van het programma (hoofdstuk 2).

1.3. Samenvatting hoofdpunten verslagperiode

Mijlpalen planstudiefase
In de verslagperiode zijn geen mijlpalen planstudiefase genomen. Enkel voor het project Huissensche Waarden is de planstudiefase nog niet afgerond.

Mijlpalen realisatiefase
Ruimtelijke plannen
In de verslagperiode is het bestemmingsplan voor het project Ruimte voor de Rivier, gedeelte Reevediep, onherroepelijk geworden. Daarmee is voor 99% van het PKB-budget het plan onherroepelijk (VGR26: 96%).

Gegunde maatregelen
In de verslagperiode heeft ten behoeve van de maatregel Berging op het Volkerak-Zoommeer de gunning plaatsgevonden voor het laatste deelproject van waterschap Hollandse Delta. Daarmee is voor 99% van het PKB-budget het werk gegund (VGR26: 99%).

Behalen van de opgave waterveiligheid
De PKB-doelstelling wordt gerealiseerd door de gezamenlijke effecten van alle Ruimte voor de Rivier-projecten en de rand voorwaardelijke NURG-maatregelen en het uitvoeren van Stroomlijn.

Samenvattend is de voortgang van de realisatie:

- *Ruimte voor de Rivier*
  De mijlpaal Waterveiligheid is per 31 december 2015 in totaal bij 25 maatregelen behaald, waarvan de volgende 15 in de verslagperiode (één meer dan in VGR26 verwacht werd):
  - Dijkteruglegging Lent
  - Kribverlaging Waal – Fort St. Andries
  - Kribverlaging Beneden Waal
  - Uiterwaardvergraving Brakelse benedenwaarden en dijkverlegging Munnikenland
  - Ontpoldering Noordwaard
  - Rivierverruiming Overdiepse Polder
  - Dijkverbetering Steurgat / Land van Altena
  - Dijkverbetering Bergsche Maas / Land van Altena
  - Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard
  - Dijkverbetering Oude Maas / Voorne Putten
  - Waterberging op het Volkerak – Zoommeer
  - Uiterwaardvergraving Honswijkerwaarden, stuweiland Hagestein, Hagesteinse Uiterwaard en Heerenwaard
  - Dijkverbetering Lek / Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden
  - Dijkverlegging Voorsterklei
  - Uiterwaardvergraving Bolwerkplas, Worp en Ossenwaard

Voor negen maatregelen wordt de mijlpaal Waterveiligheid na 2015 gerealiseerd. Het betreft per riviertak de volgende maatregelen:
  - Waal: Extra Uiterwaardvergraving Millingerwaard
  - Pannerdensch Kanaal: Huissensche Waarden
  - Nederrijn / Lek: Dijkverbetering Nederrijn / Betuwe / Tieler- en Culemborger-waarden; Dijkverbetering Lek / Betuwe / Tieler- en Culemborger-waarden
  - IJssel: Dijkverlegging Cortenoever; Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld; Ruimte voor de Rivier IJsseldelta; Uiterwaardvergraving Scheller- en Oldeneler Buitenwaarden; Dijkverlegging Westenholte

- *NURG*
  Voor drie maatregelen is de gestelde waterveiligheidsdoelstelling reeds bereikt. Voor drie maatregelen en enkele deelmaatregelen wordt de waterveiligheid na 2015 opgeleverd (dit is gelijk aan de in VGR26 gerapporteerde situatie). Het betreft de volgende projecten:
  - Uiterwaardvergraving Millingerwaard (is onderdeel PKB)
  - Uiterwaardvergraving Afferdensche- en Deestsche waarden
  - Uiterwaardvergraving Welsumerwaarden en Fortmonder waarden
  - Enkele deelmaatregelen van Uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden

- *Inhaalslag Stroomlijn*
  Fase 1 en 2: van de 23 maatregelen zijn er reeds 22 uitgevoerd. De resterende maatregel wordt begin 2016 uitgevoerd.
  Fase 3: De uitvoering is gestart in het najaar van 2015. Realisatie van de waterveiligheidsdoelstelling is voorzien voor eind 2016, waarna oplevering voorzien is voor 2017.

Mijlpaal Oplevering
De mijlpaal Oplevering bestaat naast de beoordeling op het behalen van de waterveiligheidsdoelstelling onder andere uit de overdracht van het gerealiseerde aan beheerders en beoordeling op de doelstelling ruimtelijke kwaliteit van de maatregel.
In de verslagperiode is de mijlpaal Oplevering genomen bij drie maatregelen: Ontpoldering Noordwaard, Uiterwaardvergraving Meinerswijk en Obstakel-verwijdering machinistenschool Elst.
In totaal is de mijlpaal Oplevering bij acht PKB-maatregelen genomen.

Financiën
Het programmabudget bedraagt per 31 december 2015 € 2.386,2 miljoen. De raming op 31 december 2015 sluit op € 2.341,6 miljoen.

Op 31 december 2015 is in totaal voor € 2.100,9 miljoen aan verplichtingen aangegaan. Hiervan is op de peildatum € 1.843,8 miljoen betaald.

2. Het programma in zijn omgeving

2.1. Bewaking doel programma

Veiligheid

In de PKB Ruimte voor de Rivier is een pakket maatregelen vastgelegd, waarmee het vereiste wettelijke veiligheidsniveau wordt bereikt. Elk jaar wordt een "pakkettoets" uitgevoerd om vast te stellen of aan de waterveiligheidsopgave uit de PKB wordt voldaan. Dat gebeurt aan de hand van (samenhangende) berekeningen van de afvoerverdeling en de effecten op waterstanden van alle ontwerpen (inclusief vastgestelde wijzigingen) waarvoor een projectbeslissing is genomen.

Na afronding van de werkzaamheden in het kader van de waterveiligheids-doelstelling voert Deltares een hydraulische toets uit om te bevestigen dat de beoogde waterstanddaling gerealiseerd is.

In de verslagperiode is geen pakkettoets uitgevoerd. De resultaten van de volgende (achtste) pakkettoets komen medio 2016 beschikbaar.

Ruimtelijke kwaliteit

Een onafhankelijk kwaliteitsteam (het zogeheten Q-team, voorgezeten door de Rijksadviseur voor het Landschap en Water) geeft adviezen aan het programmabureau Ruimte voor de Rivier over de ruimtelijke kwaliteit bij de projecten.

In de verslagperiode hebben zeven veldbezoeken van het Q-team plaatsgevonden ten behoeve van de oplevering van de doelstelling ruimtelijke kwaliteit: voor Dijkteruglegging Lent, Kribverlaging Waal (kribverlaging en pilot langsdammen), Ontpoldering Noordwaard, Dijkverbetering Steurgat (Steurgat / Land van Altena; en Bergsche Maas / Land van Altena), Ruimte voor de Lek, de dijkversterking Schoonhoven-Langerak (onderdeel van Dijkverbetering Lek/Alblasserward en de Vijfheerenlanden) en de Deventerse projecten (Uiterwaardvergraving Bolwerksplas, Worp en Ossenwaard; en Uiterwaardvergraving Keizers- en Stobbenwaarden en Olsterwaarden). Alle bezoeken kenden een positieve conclusie, namelijk dat de ruimtelijke kwaliteit in het gebied verbeterd is.

2.2. Organisatorische context en sturingsfilosofie

Het programma Ruimte voor de Rivier bereikt het in de PKB gestelde doel door middel van een programmatische aanpak: maatregelen die onderling verschillen, maar qua doelen en randvoorwaarden met elkaar samenhangen. Vanuit deze programmagedachte ligt de focus op het beheersen van de maatregelen zelf, de verbanden tussen de maatregelen en de bijdrage die ze leveren aan het realiseren van de twee programmadoelen: waterveiligheid en ruimtelijke kwaliteit.

De verantwoordelijkheid voor een tijdige en beheerste realisatie is centraal belegd. De minister van Infrastructuur en Milieu is politiek eindverantwoordelijk voor het programma Ruimte voor de Rivier en de realisatie van de in de PKB vastgelegde doelen. De minister/staatssecretaris van Economische Zaken draagt mede-verantwoordelijkheid.

De planvorming en uitvoering om deze doelen te bereiken hebben een decentraal karakter. Rijkswaterstaat voert samen met provincies, gemeenten en waterschappen het programma Ruimte voor de Rivier uit. De programmadirectie Ruimte voor de Rivier is opgericht om de regie te voeren over alle planstudies en de realisatie van de maatregelen. De sturingsfilosofie van het programma kent twee hoofdelementen. Enerzijds worden initiatiefnemers en realisatoren ondersteund, anderzijds wordt er toezicht op de initiatiefnemers en realisatoren uitgeoefend.

2.3. Raakvlakken met andere ontwikkelingen

NURG-programma
Er bestaat inhoudelijke samenhang tussen het NURG-programma en Ruimte voor de Rivier. De Nadere Uitwerking Rivierengebied (NURG) is een programma waarin circa 6.700 hectare nieuwe natuur en veiligheid in het rivierengebied wordt gerealiseerd.

Het Rijk is verantwoordelijk voor tijdige uitvoering van de NURG-projecten met een PKB-waterveiligheidsdoelstelling. Onder verantwoordelijkheid van het ministerie van Economische Zaken en het ministerie van Infrastructuur en Milieu worden zeven NURG-projecten gerealiseerd. Deze projecten zijn geen onderdeel van het PKB-basispakket (met uitzondering van de maatregel Millingerwaard), maar zijn wel noodzakelijk voor het realiseren van de in de PKB opgenomen waterveiligheids-doelstelling. Uitgangspunt voor de PKB Ruimte voor de Rivier is dat zeven NURG-projecten vóór eind 2015 zijn uitgevoerd.

De voortgang van de NURG-projecten is aan het eind van deze verslagperiode:

- Drie projecten zijn gereed en hebben aantoonbaar bijgedragen aan de doelstelling waterveiligheid van de PKB:
    - Uiterwaardvergraving Renkumse Benedenwaard, Wageninger benedenwaard en veerstoep Lexkesveer
    - Uiterwaardvergraving Bemmelse waarden
    - Natuurontwikkelingsproject Noordwaard
- Enkele deelprojecten van de uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden hebben in de tweede helft van 2015 de doelstelling waterveiligheid bereikt.
- Binnen het project Welsummer en Fortmonderwaarden zijn de projectonderdelen op de oostelijke oever van de IJssel afgerond en leveren daarmee reeds een groot deel van de opgedragen hoogwater doelstelling.
- De overige projecten bereiken na 2015 de doelstelling waterveiligheid.
    - Uiterwaardvergraving Millingerwaard
    - Uiterwaardvergraving Afferdensche- en Deestsche waarden
    - Uiterwaardvergraving Welsumerwaarden en Fortmonder waarden (westelijke oever van de IJssel)
    - Enkele deelprojecten van Uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden

Bijlage 1 toont de stand van zaken van de projecten per 31 december 2015.

Inhaalslag Stroomlijn
Het riviersysteem in termen van hoogwaterstanden moet in overeenstemming zijn met de uitgangspunten van de PKB Ruimte voor de Rivier en het project Maaswerken. Onder de naam 'Stroomlijn' wordt de spontaan opgekomen vegetatie in de uiterwaarden aangepakt. Deze inhaalslag is een eenmalige activiteit om de verruwing in het rivierbed van alle grote rivieren terug te dringen en in overeenstemming te brengen met de geldende waterveiligheidsnormen, als nul-situatie voor de PKB. Het uitvoeren van Stroomlijn is, in samenhang met de Ruimte voor de Rivier-projecten en de NURG-maatregelen, nodig voor het bereiken van de waterveiligheidsdoelstelling.

De Inhaalslag Stroomlijn, voor gebieden die niet in eigendom van het Rijk zijn, is verdeeld in drie fasen.
<u>Fase 1 en 2</u> bestaan uit 23 maatregelen op terreinen van natuur-beherende organisaties, waarvan er inmiddels 22 zijn uitgevoerd. Voor één maatregel is de uitvoering verschoven naar komende verslagperiode, doordat de gunningsprocedure langer duurde dan voorzien. Voor de afgeronde maatregelen wordt in 2016 het veiligheidsonderhoud met rechthebbenden gecontracteerd.

Fase 3 is de inhaalslag op terreinen in eigendom van particulieren, bedrijven, overheden en overige natuur-beherende organisaties. De uitvoering is gestart in oktober 2015 en betreft vegetatieverwijdering langs de Maas, Waal, Benedenrijn/Len en IJssel.
De volledige oplevering van Inhaalslag Stroomlijn is voorzien voor eind 2017.

Het veiligheidsonderhoud na Inhaalslag Stroomlijn wordt onder andere via onderhoudsovereenkomsten met eigenaren en het opstellen van vegetatie-leggers door Rijkswaterstaat geborgd.

2.4. Communicatie en kennisdeling

De jaren 2015 en 2016 zijn oogstjaren voor Ruimte voor de Rivier: een blauwe loper wordt letterlijk en figuurlijk uitgerold voor het vieren van de projectmijlpalen. Het programma benut de mijlpalen om Nederlanders meer waterbewust te maken. We leven in een delta en Nederland is nooit klaar met het werken aan waterveiligheid. Verschillende projecten en programma's worden hiertoe (nu en in de toekomst) uitgevoerd. Ruimte voor de Rivier draagt bij aan een samenhangend verhaal vanuit de landelijke waterbewustzijnscampagne Ons Water, en daarmee aan communiceren als één overheid.

Communicatie met de omgeving
Door rondleidingen en open dagen te organiseren, krijgen bewoners en geïnteresseerden de kans om het werk ook van dichtbij te zien. In de afgelopen periode is naast de reguliere excursies ook een aantal grotere publieksdagen georganiseerd samen met waterschappen, provincies en gemeenten. Bijvoorbeeld de Dag van de Dijk in september en de Week van Ons Water in oktober, waar door middel van excursies in de Noordwaard, IJsseldelta en langs de Waalkribben een groot aantal belangstellenden over de werkzaamheden bij deze Ruimte voor de Rivierprojecten is geïnformeerd.

Berichtgeving over het programma
In de tweede helft van 2015 zijn er veel publicaties geweest in regionale en landelijke media rondom de viering van projectmijlpalen. Zo ook bij:
- de oplevering van de terpen in de Overdiepse Polder (onder meer artikelen in Volkskrant en De Telegraaf, en aandacht in tv-programma's als KRO Brandpunt en RTL Z)
- de oplevering van het project in Deventer (noemen van project in Cobouw en De Stentor)
- de oplevering van ruimtelijk gezien het grootste project, de ontpoldering van de Noordwaard (artikelen in onder andere Cobouw, AD Rivierenland en Brabants Dagblad).
- de realisatie van de waterveiligheid van het kostentechnisch gezien grootste project, Ruimte voor de Waal bij Nijmegen (een item op zowel RTL 4 als de NOS (radio en TV) en door Volkskrant, Trouw en Cobouw werd geschreven over deze 'parel van Ruimte voor de Rivier').

Naast media-aandacht tijdens de oplevermomenten was er ook veel belangstelling van de pers voor het plaatsen van zogenoemde ijsbokken op de langsdammen in de Waal (in Cobouw, Trouw en De Telegraaf) en voor de voorbereiding van het lichten van de Kamper Kogge (onder andere berichten in *National Geographic*, en op de publieke omroep (zowel radio als televisie)).
Het tv-programma *Climatemiles* was vlak voor de klimaattop in Parijs in de Noordwaard voor een opname over hoe hier de waterveiligheid verbeterd is. Daarnaast heeft het programma meegewerkt aan een artikel in Trouw over de geleerde lessen van Ruimte voor de Rivier.

Internationaal is er in deze periode aandacht geweest voor Ruimte voor de Rivier in onder andere *Peoples Daily* (de grootste krant in Azië) over waterveiligheid in

Nederland met als een van de cases Ruimte voor Waal. Een ander voorbeeld van internationale aandacht is de reportage in Lent van de Franse tv-zender *France3* met de titel "*Avenue de l'Europe*", over hoe de Nederlanders hun architectuur aan de zeespiegelstijging aanpassen.

Kennisdeling
De voortgang van het programma Ruimte voor de Rivier, maakt dat er reeds de nodige ervaring is opgedaan met projecten op het gebied van programma-management en waterveiligheid. Binnen Rijkswaterstaat worden deze ervaringen gedeeld met andere waterprogramma's, zodat kennis, gehanteerde aanpak en geleerde lessen binnen de organisatie behouden blijven (zie ook paragraaf 5.3).
Voorbeelden van kennisdeling zijn het meewerken aan webinars, het uitgeven van longreads met achtergrondinformatie over het programma, het symposium 'lessons learnt Ruimte voor de Rivier Deventer' en het met workshops deelnemen aan de International Water Week en Waterbouwdag.

Rijkswaterstaat heeft voor Ruimte voor de Rivier een *best practice* certificaat van het European Institute of Public Administration in ontvangst genomen. Daarnaast is het project Ruimte voor de Waal Nijmegen (Dijkteruglegging Lent) voor de Verlengde Waalbrug met de Betonprijs 2015 beloond.

Bijlage 2 geeft een overzicht van de communicatie met het parlement inzake Ruimte voor de Rivier.

3. De scope van het programma

Als er wijzigingen ontstaan in de scope van het programma, maakt de voortgangsrapportage daar melding van. Er is sprake van een scopewijziging als het beoogde projectresultaat is veranderd ten opzichte van het projectresultaat zoals dat in de PKB is vastgelegd of als er wijzigingen in de bijbehorende randvoorwaarden van tijd en geld optreden.

Het vertrekpunt voor de scope van het programma is de PKB deel 4 Ruimte voor de Rivier, die op 26 januari 2007 in werking is getreden.

Er hebben zich in de verslagperiode geen scopewijzigingen voorgedaan.

Het financiële saldo van de scopewijzigingen tot en met de verslagperiode is € 90,2 miljoen.

Tabel 3.1 geeft de scopewijzigingen tot nu toe weer.

Tabel 3.1 Overzicht van scopemutaties Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Scopemutaties - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Scopewijzigingen	**Bedrag**	**VGR**
Dijkverbetering Steurgat opnemen in ontpoldering Noordwaard	2,0	12
Wijziging waterstanddalend effect bij de SNIP3-beslissing van de Ontpoldering Overdiepsche Polder met 3 cm minder	0,0	13
Niet uitvoeren van de Dijkverbetering Nederrijn/ Geldersche Vallei	-2,1	14
Niet uitvoeren van de Kadeverlaging Biesbosch	-1,5	15
Uitbreiding plangebied met Oosterhoutse Waarden bij dijkteruglegging Lent (gefinancierd uit Kaderrichtlijn Water-budget)	5,0	16
Niet uitvoeren van de Dijkverbetering Lek/Lopiker- en Krimpenerwaard	-9,0	16
Niet uitvoeren van de Obstakelverwijdering Suikerdam en Polderkade naar de Zandberg	-8,8	18
Niet uitvoeren van de Kribverlaging Waalbochten	-15,0	18
Extra Uiterwaardvergraving Millingerwaard wordt niet uitgevoerd tussen rivierkilometer 870 en 872, maar tussen rivierkilometer 867.5 en 868.5	0,0	18
Kribverlaging op traject Tiel-Rossum wordt vervangen door een langsdam	0,0	19
Inconsistentie in PKB-referentieontwerp aangaande Kribverlagingen Beneden-Waal en Fort St. Andries	2,9	19
Verlegging van westelijke projectgrens bij Dijkverbetering Amer/Donge	0,9	19
Korte ingesloten tussenvakjes in scope opnemen van dijkringen 43 en 24 en het grootste deel uit dijkring 16 halen	-18,9	19
Bypass wordt onderdeel van Ruimte voor de Rivier IJsseldelta. Financiering vanuit: - Rijk begrotingsartikel 1 Deltafonds bypass Kampen: € 55 miljoen - Nota Ruimte bij provincie Overijssel: € 22,4 miljoen	77,4	21
Bijdrage regio aan maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta. Financiering vanuit: - Provincie Overijssel en gemeente Kampen	95,6	22
Aanpassing op de financiering van scopewijzigingen uit VGR21 en VGR22 (Saldering bijdrage Provincie Overijssel aan maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta)	-35,0	23
Correctie op Rijk begrotingsartikel 11 bypass - dekking uit vrije ruimte	-3,3	26
Totaal scopewijzigingen	**90,2**	

4. Planning en voortgang van het programma

4.1. Mijlpalen

De mijlpalen van het programma hangen nauw samen met de belangrijkste mijlpalen die het ministerie van Infrastructuur en Milieu onderscheidt in de Spelregels voor Natte Infrastructuurprojecten (SNIP). In de planstudie worden de zogenaamde SNIP-fasen doorlopen: de variantkeuze (SNIP2A) en de projectbeslissing (SNIP3). De projectbeslissing markeert het einde van de planstudiefase en het begin van de realisatiefase. Volgend op de projectbeslissing neemt het bevoegde bestuursorgaan een publiekrechtelijk projectbesluit tot het treffen van de maatregel. In de realisatiefase worden de mijlpalen 'start marktbenadering', 'gunning', 'waterveiligheid' en 'oplevering' gehanteerd. De opleveringsbeslissing SNIP6 wordt programma-breed genomen, als administratieve afronding van het programma.

Gegeven de fase waarin het programma zich bevindt, zijn voornamelijk nog de mijlpalen 'waterveiligheid' en 'oplevering' van belang, evenals de SNIP6-beslissing (waarover u programma-breed gerapporteerd wordt). Enkel voor het project Uiterwaardvergraving Huissensche Waarden moeten nog deelmijlpalen genomen worden.

In dit hoofdstuk wordt de voortgang van het programma en van de specifieke maatregelen toegelicht.

4.2. Voortgang

In tabel 4.1 is de voortgang van de maatregelen opgenomen.

4.2.1 Voortgang verslagperiode

A. Mijlpalen planstudiefase
In de verslagperiode zijn geen mijlpalen planstudiefase genomen. Enkel voor Huissensche Waarden loopt de planstudiefase nog en resteert de projectbeslissing (SNIP3).

B. Mijlpalen realisatiefase
Ruimtelijke plannen
In de verslagperiode zijn geen ruimtelijke plannen vastgesteld. Voor 99% van het PKB-budget zijn de ruimtelijke plannen vastgesteld.

Na de vaststelling van het bestemmingsplan (rijks- of provinciaal inpassingsplan) bestaat de mogelijkheid tot het indienen van een beroep bij de Raad van State. In de verslagperiode is het bestemmingsplan voor het project Ruimte voor de Rivier, gedeelte Reevediep, onherroepelijk geworden. Daarmee is voor 99% van het PKB-budget het plan onherroepelijk (VGR26: 96%).

Uitvoeringsbeslissingen
In de verslagperiode zijn geen marktbenaderingen gestart. Voor 99% van het PKB-budget is de marktbenadering gestart.
In de verslagperiode heeft ten behoeve van de maatregel Berging op het Volkerak-Zoommeer de gunning plaatsgevonden voor het laatste deelproject van waterschap Hollandse Delta. Daarmee is voor 99% van het PKB-budget het werk gegund (VGR26: 99%).

4.2.2 Waterveiligheidsdoelstelling

De realisatie van de waterveiligheidsdoelstelling bij de Ruimte voor de Rivier-maatregelen is voorzien voor de periode tussen 2013 en 2019, met een piek in 2015. Het programma is gestart in 2006. In deze doorlooptijd worden ingrijpende en complexe maatregelen in het rivierengebied gerealiseerd. Hierbij staat zorgvuldigheid voorop. De realisatie van het programma is momenteel ver gevorderd. In de verslagperiode is voor 15 maatregelen de mijlpaal Waterveiligheid behaald:

- Dijkteruglegging Lent
- Kribverlaging Waal – Fort St. Andries
- Kribverlaging Beneden Waal
- Uiterwaardvergraving Brakelse benedenwaarden en dijkverlegging Munnikenland
- Ontpoldering Noordwaard
- Rivierverruiming Overdiepse Polder
- Dijkverbetering Steurgat / Land van Altena
- Dijkverbetering Bergsche Maas / Land van Altena
- Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard
- Dijkverbetering Oude Maas / Voorne Putten
- Waterberging op het Volkerak – Zoommeer
- Uiterwaardvergraving Honswijkerwaarden, stuweiland Hagestein, Hagesteinse Uiterwaard en Heerenwaard
- Dijkverbetering Lek / Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden
- Dijkverlegging Voorsterklei
- Uiterwaardvergraving Bolwerkplas, Worp en Ossenwaard

Aan het eind van deze verslagperiode is de voortgang van de Ruimte voor de Rivier-maatregelen als volgt:

- Bij 25 maatregelen is de mijlpaal Waterveiligheid behaald (dit is inclusief de twee dijkverbeteringen onder regie van het Hoogwaterbeschermings-programma). Dat is één maatregel meer dan in VGR26 verwacht werd (het betreft Dijkverbetering Lek/Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden);
- Van zes maatregelen wordt verwacht dat de mijlpaal Waterveiligheid in 2016 wordt bereikt;
- Twee maatregelen bereiken naar verwachting in 2017 de mijlpaal Waterveiligheid. Ten opzichte van VGR26 is de maatregel Uiterwaardvergraving Millingerwaard vertraagd van 2016 naar 2017;
- Van één maatregel wordt verwacht dat de mijlpaal Waterveiligheid in 2019 wordt bereikt (dit is de realisatie van het Reevediep behorende bij het project Ruimte voor de Rivier IJsseldelta).

Tabel 4.1 Voortgang Maatregelen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

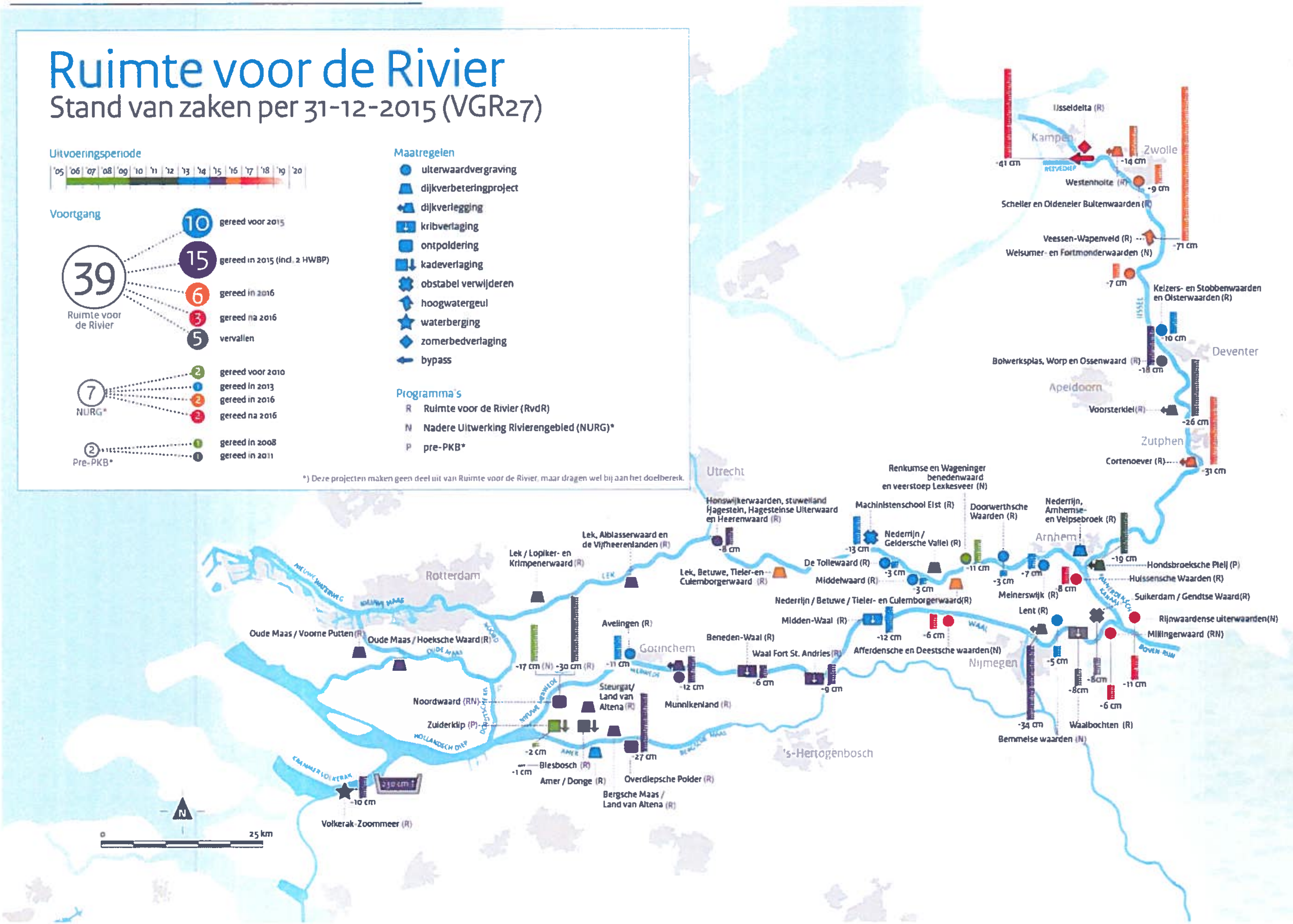
Voortgang Maatregelen - Ruimte voor de Rivier (statusoverzicht)

Maatregelen		SNIP 2a	SNIP 3	Start Markt benadering	Ontwerpplan ter inzage	Vaststelling Plan	Plan is onherroepelijk	Gunning	Waterveiligheid	
M01	Obstakelverwijdering Suikerdam en polderkade naar de Zandberg	Vervallen								
M02	Extra Uiterwaardvergraving Millingerwaard	✓	3)	✓	✓	✓	✓	✓	2017	
M03	Dijkteruglegging Lent	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	1)
M04	Kribverlaging Waalbochten	Vervallen								
M05	Kribverlaging Midden-Waal	✓	✓	✓	nvt	nvt	nvt	✓	2013	1)
M06	Kribverlaging Waal - Fort St. Andries	✓	✓	✓	nvt	nvt	✓	✓	2015	1)
M07	Kribverlaging Beneden Waal	✓	✓	✓	nvt	nvt	✓	✓	2015	1)
M08	Uiterwaardvergraving Brakelse benedenwaarden en dijkverlegging Munnikenland	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	1)
M09	Uiterwaardvergraving Avelingen	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2013	
M10	Ontpoldering Noordwaard	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	1)
M11	Rivierverruiming Overdiepse Polder	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	1)
M12	Kadeverlaging Biesbosch	Vervallen								
M13	Dijkverbetering Amer / Donge	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2014	
M14	Dijkverbetering Steurgat / Land v Altena	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	
M15	Dijkverbetering Bergsche Maas / Land van Altena	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	
M16	Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	4)
M17	Dijkverbetering Oude Maas / Voorne Putten	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	4)
	Kadeverlaging Zuiderklip	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2008	
M18	Waterberging op het Volkerak - Zoommeer	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	5)
M19	Uiterwaardvergraving Huissensche Waarden	nvt							2017	
M20	Uiterwaardvergraving Meinerswijk	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2014	
M21	Uiterwaardvergraving Doorwerthsche Waarden	✓	3)	✓	✓	nvt	nvt	✓	2013	
M22	Uiterwaardvergraving Middelwaard	✓	3)	✓	✓	nvt	nvt	✓	2013	
M23	Uiterwaardvergraving De Tollewaard	✓	3)	✓	✓	nvt	nvt	✓	2013	
M24	Obstakelverwijdering Machistenschool Elst	✓	3)	✓	✓	✓	✓	✓	2014	
M25	Uiterwaardvergraving Honswijkerwaarden, stuw eiland Hagestein, Hagesteinse Uiterwaard en Heerenwaard	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	1)
M26	Dijkverbetering Nederrijn / Geldersche Vallei	Vervallen								
M27	Dijkverbetering Nederrijn / Betuwer, Tieler en Culemborgerwaarden	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	
M28	Dijkverbetering Nederrijn / Arnhemse en Velpsebroek (DR 47)	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2013	
M29	Dijkverbetering Lek / Betuwer, Tieler en Culemborgerwaarden	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	
M30	Dijkverbetering Lek / Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden	2)	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	
M31	Dijkverbetering Lek / Lopiker- en Krimpenerwaard	Vervallen								
M32	Dijkverlegging Cortenoever	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	
M33	Dijkverlegging Voorsterklei	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	1)
M34	Uiterwaardvergraving Bolwerkplas, Worp en Ossenwaard	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2015	
M35	Uiterwaardvergraving Keizers-, Stobben- en Olsterwaarden	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2014	
M36	Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	
M37	Uiterwaardvergraving Scheller en Oldeneler Buitenwaarden	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	
M38	Dijkverlegging Westenholte	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	
M39.1	Ruimte voor de Rivier IJsseldelta - gedeelte Zomerbedverlaging	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2016	6)
M39.2	Ruimte voor de Rivier IJsseldelta - gedeelte Reevediep	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2019	6)
	Dijkverlegging Hondsbroeksche Pleij	✓	✓	✓	✓	✓	✓	✓	2011	

(grijs) = maatregel is vervallen
(geel) = maatregel is gereed, maar valt buiten scope PKB
(groen) = maatregel is gereed

1) De werkzaamheden t.b.v. waterveiligheid zijn gereed, de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterveiligheid volgt nog.
2) Bij dijkverbeteringen is een variantenkeuze / SNIP 2a niet aan de orde, omdat er geen sprake is van varianten.
3) Door te kiezen voor vervroegde marktbenadering is bij SNIP 2a beslissing door toenmalige staatssecretaris gelijk de investeringsbeslissing genomen en is de markt ingeschakeld om het voorkeursalternatief uit te werken tot een definitief plan en dit plan uit te voeren.
4) Uitvoering binnen Hoogwaterbeschermingsprogramma 2 (HWBP-2) onder regie van Ruimte van de Rivier.
5) De Mijlpaal Waterveiligheid is behaald, mede door inzet van tijdelijke maatregelen.
6) Zomerbedverlaging Beneden-Ijssel en Reevediep (bypass Kampen) vormen samen maatregel IJsseldelta. Rapportage over realisatie veiligheid geschiedt separaat.

Figuur 4.1: Infographic

4.2.3 Programmabrede thema's

Vastgoed

23 maatregelen binnen het programma hebben een vastgoedopgave. Bij twintig maatregelen is de verwerving volledig afgerond. Bij drie maatregelen loopt de verwerving nog door. Dit is ongewijzigd ten opzichte van de vorige verslagperiode.

In de verslagperiode is voor € 4,8 miljoen aan vastgoed verworven, in totaal is per 31 december 2015 € 477,8 miljoen aan vastgoed besteed. Dit is 99,5 % van de actuele vastgoedraming. Van het aantal dossiers van benodigde gronden is 99,6 % verworven. Het totaal aantal gerechtelijke eindvonnissen bedraagt zeven.

Door de uitvoering van Ruimte voor de Rivier is binnendijkse grond buitendijks geworden. Om de realisatie van de PKB voortvarend te laten verlopen en de grote voorziene impact op de eigenaren van de nieuwe buitendijkse gronden te ondervangen, is in 2006 de "Regeling Inundatieschade - schadevergoeding Ruimte voor de Rivier voor nieuwe buitendijkse gebieden" opgesteld. Met deze regeling wordt eventuele toekomstige overstromingsschade vergoed en bestaat er de mogelijkheid voor eigenaren, die een zogeheten inundatieovereenkomst gesloten hebben, om hun eigendommen te koop aan te bieden aan de Staat. De kosten die voor deze regeling worden gemaakt, vallen buiten de scope van het programma Ruimte voor de Rivier en derhalve buiten het programmabudget. In de ontwerpbegroting 2017 wordt binnen de programmaruimte van het Deltafonds een langjarige reservering te getroffen om financiële gevolgen voortkomend uit de Regeling Inundatieschade te voorzien van dekking. Vooruitlopend op deze reservering, is in de verslagperiode als gevolg van het inroepen van een inundatie-overeenkomst, eenmalig het programmabudget verhoogd (zie ook paragraaf 6.1).

Beheer & onderhoud

Globaal één jaar voor oplevering starten de realisatoren met het doorlopen van alle stappen om zo spoedig mogelijk na oplevering de overdracht aan beheerders te bewerkstelligen. Als gevolg van wijzigingen in Europese wet- en regelgeving op het gebied van beheer & onderhoud (waardoor één-op-één doorlevering van rijksgronden aan terreinbeheerders niet zondermeer mogelijk is), zijn in de loop van het programma nieuwe eindbeheerders in beeld gekomen. Realisator en programma werken samen om de overdracht desondanks soepel te laten verlopen.
In de verslagperiode is het onderhoud van diverse projecten overgedragen aan de eindbeheerders. Zo is het bij project Ontpoldering Noordwaard gelukt om de oplevering van de opdrachtnemer en de overdracht naar de beheerders op één dag voor elkaar te krijgen. Dat betekende een hoge betrokkenheid van beheerders voorafgaand aan en tijdens de uitvoering. Oplevering en overdracht op één dag lukt niet bij alle Ruimte voor de Rivier-projecten. Door goede samenwerking lukt het het op heden om het beheer binnen enkele maanden na oplevering over te dragen; beheer vormt vooralsnog geen belemmering voor een adequate afwikkeling van het project.

4.2.4 Belangrijkste ontwikkelingen op maatregelniveau

Extra uiterwaardvergraving Millingerwaard – Staatsbosbeheer

Voor de realisatie van de uiterwaardvergraving Millingerwaard is de verplaatsing van een overslagbedrijf naar buiten het projectgebied nodig. Deze verplaatsing heeft vertraging opgelopen. Oorzaak is een tegenvallende milieusituatie op de herplaatsingslocatie. Pas na sanering komt het terrein beschikbaar, waarna de verhuizing van het overslagbedrijf in gang gezet kan worden. Ook het te verlaten terrein in de Millingerwaard moet gesaneerd worden. Deze sanering kan pas afgerond worden na verhuizing van het overslagbedrijf. Vooruitlopend daarop is het huidige bedrijfsterrein wel gedeeltelijk ontruimd, zodat een deel van de werkzaamheden alvast uitgevoerd wordt. Het realiseren van de waterstanddaling zal later plaatsvinden waarbij thans gekoerst wordt op eind 2017. In de komende verslagperiode kan hier meer duidelijkheid over worden verschaft.

Dijkteruglegging Lent – gemeente Nijmegen
Op 2 december 2015 is de mijlpaal Waterveiligheid bereikt, onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterstanddaling. De werkzaamheden stonden in de verslagperiode voornamelijk in het teken van het afvoeren van grond uit het projectgebied. De opdrachtnemer geeft aan last te hebben gehad van extreem lage waterstanden waardoor hij meer vaarbewegingen heeft moeten (laten) uitvoeren.
Op 3 december 2015 is in bijzijn van de Minister en burgemeester de mijlpaal Waterveiligheid gevierd.
De opdrachtnemer is bezig met afrondende werkzaamheden, waarna in de volgende verslagperiode de mijlpaal Oplevering zal plaatsvinden.

Parallel aan de fysieke afronding van het project, zijn het Rijk en de gemeente in overleg over het toekomstig beheer en gebruik van het gebied, overdracht van eigendom en de (financiële) afwikkeling van de overeenkomst dijkteruglegging Lent.

Kribverlagingen Waal (3 fasen) – Rijkswaterstaat
De werkzaamheden zijn gereed, waarmee mijlpaal Waterveiligheid per 7 december 2015 gerealiseerd is (onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterstanddaling).

Uiterwaardvergraving Brakelse Benedenwaarden en Dijkverlegging Munnikenland – Waterschap Rivierenland
Op 18 december 2015 is de mijlpaal Waterveiligheid behaald, onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterstanddaling.

Zoals in VGR25 al genoemd, blijkt uit aanvullende bodemonderzoeken (die voorafgaand aan de aanbesteding niet in de uiterwaarden uitgevoerd konden worden) dat de bodemopbouw veel heterogener is dan mocht worden aangenomen: een omvangrijke hoeveelheid grond is daardoor niet te vermarkten vanwege tegenvallende milieu-hygiënische en fysische kwaliteit. Een akkoord over de financiële consequenties is nog niet gesloten met de opdrachtnemer. Wel is vooruitlopend hierop reeds door het programma een beroep gedaan op de risicoreservering om de opdrachtnemer dat bedrag te betalen waarover geen discussie bestaat. Ondanks bovenstaande verliep de realisatie ten behoeve van de waterveiligheidsdoelstelling voorspoeding.
In 2016 worden de resterende werkzaamheden uitgevoerd, onder andere om de nog benodigde beheerruimte in het ontwerp te realiseren.

Uiterwaardvergraving Avelingen – gemeente Gorinchem
De mijlpaal Waterveiligheid is reeds in VGR23 bereikt. Uitsluitsel over de verantwoordelijkheidsverdeling over het beheer en onderhoud van de nieuwe geul is nog niet gekregen. Pas na afstemming over de verantwoordelijkheidsverdeling hiervan, kan mijlpaal Oplevering plaatsvinden.

Ontpoldering Noordwaard - Rijkswaterstaat
Op 1 oktober 2015 is de mijlpaal Waterveiligheid bereikt, onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de realiseerde waterstanddaling. Dit na het uitvoeren van de laatste werkzaamheden in de verslagperiode: het afgraven van de voormalig primaire kering, doorgraven van de kreken en het opvijzelen van een hoogspanningsmast.
Ook is op 30 november 2015 de mijlpaal Oplevering genomen.

Rivierverruiming Overdiepse Polder – Waterschap Brabantse Delta
Op 9 september 2015 zijn de terpen in de Overdiepse Polder in aanwezigheid van de minister opgeleverd. Op 30 september 2015 is de mijlpaal Waterveiligheid

behaald, onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterstanddaling. Enkel het oplossen van restpunten door de opdrachtnemer resteert.

Dijkverbetering Amer/Donge – Waterschap Brabantse Delta
Deze maatregel is gereed.

Dijkverbetering Steurgat/ Land van Altena en Dijkverbetering Bergsche Maas/ Land van Altena – Waterschap Rivierenland
Op 23 september 2015 is geconstateerd dat de beide dijkverbeterings-maatregelen zijn gerealiseerd. De primaire kering voldoet weer aan de norm, waarmee de mijlpaal Waterveiligheid behaald is voor beide PKB-maatregelen.

Dijkverbeteringen Oude Maas / Hoeksche Waard en Voorne Putten – HWBP2 / Waterschap Hollandse Delta
Op 4 november 2015 is voor Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard de mijlpaal Waterveiligheid bereikt. Voor Dijkverbetering Oude Maas / Voorne Putten is deze mijlpaal op 26 november 2015 bereikt.
Deze beide dijkverbeteringsmaatregelen zijn, vanwege de overlap met het Hoogwaterbeschermingsprogramma, onder regie van Ruimte voor de Rivier, binnen het HWBP uitgevoerd (zie VGR14).

Berging op het Volkerak-Zoommeer – diverse waterschappen / Rijkswaterstaat
Voor deze maatregel is per 31 december 2015 de mijlpaal Waterveiligheid gerealiseerd.

Op 30 september 2015 vond er een bestuurlijk overleg plaats met de bestuurders van betrokken gemeenten, waterschappen en veiligheidsregio's. Vastgesteld is dat de maatregel Volkerak-Zoommeer gereed is om ingezet te worden per 1 januari 2016. Niet alle permanente maatregelen zijn weliswaar gereed op 31 december 2015. Toch is de waterberging vanaf 2016 inzetbaar, door de inzet van tijdelijke maatregelen die in goed overleg met de betreffende waterschappen zijn uitgedacht.

Tijdens het bestuurlijk overleg zijn de bestuurders ook geïnformeerd over het inzetprotocol dat moet zorgen dat de inzet van het Volkerak-Zoommeer als waterberging veilig verloopt. De acties uit het inzetprotocol zijn door de decentrale overheden uitgewerkt in de eigen draaiboeken van deze instanties.

De realisatie van de maatregel Berging op het Volkerak-Zoommeer is in handen van vier organisaties: Waterschap Scheldestromen, Waterschap Hollandse Delta, Waterschap Brabantse Delta en Rijkswaterstaat.

Realisatie van deelproject Primaire Keringen (*Waterschap Brabantse Delta*) is gereed per 17 december 2015.

De regionale keringen van de Mark, Vliet en Dintel moeten bij de inzet van waterberging Volkerak-Zoommeer door een gestremde afvoer op sommige trajecten meer water keren. Daarom is het waterschap gevraagd om een toets en planstudie uit te voeren naar de benodigde versterking van de regionale keringen, aan de hand van in de vorige verslagperiode vastgestelde waterstanden. Hierna volgt een besluit over definitieve te realiseren maatregelen. Deze maatregelen worden vanuit efficiencyoverwegingen meegenomen in de dijkverbeteringsplannen langs de regionale wateren die Waterschap Brabantse Delta al op haar programma heeft staan.

De opgave van deel-realisator *Waterschap Hollandse Delta* is in drie delen op de markt gebracht. Gunning van de laatste opgave, de vernieuwing van sluisdeuren, vond plaats op 16 december 2015. Uitvoering vindt plaats in de eerste helft van

2016. De kering is middels een tijdelijk inzetbare maatregel per 1 januari 2016 wel waterkerend in geval van inzet van de waterberging.

De maatregelen in het beheergebied van realisator *Waterschap Scheldestromen* zijn volop in uitvoering en naderen de afronding. Uitvoering van het keermiddel Tholen is naar verwachting in april 2016 gereed. De kering is middels een tijdelijk inzetbare maatregel per 1 januari 2016 waterkerend.

Huissensche Waarden – Rijkswaterstaat
Het uitwerken van de scope voor de alternatieve oplossing voor de uiterwaardvergraving Huissensche Waarden (kadeverlaging Scherpekamp) zal leiden tot een SNIP3-besluit in het najaar van 2016.
Er is, na afstemming met de omgevingspartijen, gekozen om deze hoogwaterveiligheidsmaatregel los te koppelen van de wensen van omgevingspartijen ten aanzien van de verdere gebiedsontwikkeling. Het belang van spoedige realisatie van de hoogwaterveiligheidsmaatregel is dusdanig groot, dat deze zonder meer uitgevoerd moet worden.

Uiterwaardvergraving Meinerswijk - Rijkswaterstaat
De projectdoelstellingen zijn gerealiseerd, waarna in de verslagperiode de mijlpaal Oplevering genomen is op 30 september 2015.

Uiterwaardvergravingen Doorwerthsche Waarden, Middelwaard, De Tollewaard en Obstakelverwijdering machinistenschool Elst – Rijkswaterstaat
Op 22 december 2015 is de mijlpaal Oplevering genomen voor Obstakelverwijdering Elst. Daarmee is deze mijlpaal voor alle vier de projecten genomen.

Uiterwaardvergraving Honswijkerwaarden, stuweiland Hagestein, Hagesteinse uiterwaard en Heerenwaard (Ruimte voor de Lek) – Rijkswaterstaat
Op 5 oktober 2015 is de mijlpaal Waterveiligheid bereikt, onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterstanddaling.

Dijkverbetering Nederrijn/Arnhemse- en Velpsebroek – Waterschap Rijn en IJssel
Deze maatregel is gereed.

Dijkverbetering Nederrijn/ Betuwe/Tieler- en Culemborgerwaard, Dijkverbetering Lek/Betuwe/ Tieler- en Culemborgerwaard / beide dijkring 43 – Waterschap Rivierenland
<u>Dijkring 43 tot Schoonhoven</u>
Op 8 juli 2015 is in het bijzijn van pers en publiek de starthandeling verricht voor het inbrengen van het verticaal zanddicht geotextiel. Deze innovatieve oplossing is aangebracht in de dijk tussen Hagestein en Opheusden als maatregel tegen piping.

In de verslagperiode ontstond een discussie tussen realisator en opdrachtnemer over de interpretatie van tijdens de aanbesteding meegegeven areaalgegevens. Naar verwachting wordt deze komende verslagperiode afgehandeld.

<u>Dijkverbetering Arnhem Malburgen</u>
Deze deelmaatregel is gereed.

Dijkverbetering Lek/Alblasserwaard en de Vijfheerenlanden – Waterschap Rivierenland
De versnellingsoptie die in VGR26 benoemd is voor deze PKB-maatregel, is gerealiseerd: de mijlpaal Waterveiligheid is op 8 december 2015 behaald, waar eerdere berichtgeving nog uitging van realisatie in 2016. De werkzaamheden zijn voorspoedig uitgevoerd. Zo is voor het dijkverbeterings-traject Schoonhoven –

Langerak de erosiegeul volledig aangevuld en zijn de innovatief toegepaste waterontspanners in de dijk geïnstalleerd. Tevens zijn de dijknagels ten behoeve van het onderdeel Lekdijk Vianen succesvol aangebracht.

Dijkverleggingen Cortenoever en Voorsterklei (bij Zutphen) – Waterschap Vallei en Veluwe

Op 14 december 2015 heeft de laatste opname in het veld plaatsgevonden in Voorsterklei, waarna geconcludeerd is dat mijlpaal Waterveiligheid bij de Dijkverlegging Voorsterklei is gerealiseerd (onder voorbehoud van de hydraulische toets ter bevestiging van de gerealiseerde waterstanddaling). Dit nadat op 30 september 2015 is gestart met het afgraven van de inlaat bij Voorsterklei.
De verwachting is dat de mijlpaal Waterveiligheid voor Dijkverlegging Cortenoever in de volgende verslagperiode behaald wordt. In dit gebied moet voornamelijk nog grond afgevoerd worden, wat onder andere bemoeilijkt is door de lange periode van laagwater.
Omdat één omwonende in cassatie is gegaan tegen zijn onteigening, resteert in het gebied nog één verwervingsdossier. De uitspraak in deze zaak wordt medio 2016 verwacht.

Uiterwaardvergravingen Bolwerksplas, Worp en Ossenwaard en Keizers- en Stobbenwaarden en Olsterwaarden (bij Deventer) – Waterschap Groot Salland

Met het afronden van de saneringswerkzaamheden in de Ossenwaard, is de mijlpaal Waterveiligheid van de uiterwaardvergraving Bolwerksplas, Worp en Ossenwaard gerealiseerd per 23 juli 2015. De waterveiligheid is bevestigd na uitvoering van de hydraulische toets.
Komende verslagperiode rondt de opdrachtnemer de laatste werkzaamheden in het kader van ruimtelijke kwaliteit af. Daarna kan mijlpaal Oplevering genomen worden.

Hoogwatergeul Veessen-Wapenveld – Waterschap Vallei en Veluwe

In de verslagperiode is onder andere het opspuiten van de Westdijk voltooid, is gewerkt aan de profilering van het dijklichaam en is gestart met het opspuiten van de Oostdijk. De opdrachtnemer geeft aan vertraging te hebben opgelopen bij het ontwerp van de inlaat en meerkosten te hebben gemaakt door de langdurige laagwatersituatie. Hierdoor staat realisatie van de mijlpaal Waterveiligheid eind 2016 onder druk.

Dijkverlegging Westenholte en Uiterwaardvergraving Scheller- en Oldeneler Buitenwaarden (bij Zwolle) – Waterschap Groot Salland

Op 24 augustus 2015 is stilgestaan bij de voltooiing van de nieuwe dijk, welke door het waterschap is geaccepteerd als primaire waterkering. Ook is het startsein gegeven voor het afgraven van de bestaande dijk bij Westenholte. Mijlpaal Waterveiligheid is voorzien in 2016.

Zomerbedverlaging Beneden-IJssel

Zie maatregel Ruimte voor de Rivier IJsseldelta.

Dijkverlegging Hondsbroeksche Pleij en regelwerk Pannerden - Rijkswaterstaat

Deze maatregel is gereed; maar valt buiten het PKB-basispakket omdat het ten tijde van het opstellen van de PKB al een 'lopend project' was.

Ruimte voor de Rivier IJsseldelta – Provincie Overijssel / Rijkswaterstaat

Op 25 november 2015 heeft de Raad van State uitspraak gedaan inzake het bestemmingsplan en andere hoofdbesluiten. Hieruit blijkt dat het Reevediep aangelegd mag worden, maar dat dit geen doorgaande vaarroute mag worden. Met de uitspraak van de Raad van State is het bestemmingsplan ten behoeve van het Reevediep onherroepelijk geworden en kunnen de werkzaamheden in het kader

van de waterveiligheidsdoelstelling doorgang krijgen. De provincie Overijssel onderzoekt of en op welke manier er in de toekomst een doorgaande vaarroute kan ontstaan.

De uitvoering vordert zichtbaar met baggerwerkzaamheden voor het verdiepen van het zomerbed, het opspuiten van de noordelijke dijken voor het Reevediep en het starten met de berging van de aangetroffen historische Kogge, aak en punter.

Op mijn verzoek is onder leiding van de provincie Overijssel onderzoek gedaan naar de mogelijkheden om fase 2 te versnellen. Hiervan is het resultaat op 8 december 2015 aan mij aangeboden.

5. Risicomanagement en auditing

5.1. Toprisico's op programmaniveau en beheersing

Risico's kunnen leiden tot negatieve financiële gevolgen of tot vertraging van de uitvoering van het programma. Ook kunnen risico's invloed hebben op het behalen van de waterveiligheidsdoelstelling en de ruimtelijke kwaliteitsdoelen. De risico's op programmaniveau zijn gegroepeerd naar inhoudelijke thema's (Proces, Grond, Vastgoed, Hydraulica, Natuur, Markt & aanbesteding).

Het overzicht van risico's wordt elk kwartaal geactualiseerd. Dan wordt nagegaan of er nieuwe risico's worden voorzien en of de kansen en/of gevolgen van bestaande risico's zijn gestegen dan wel gedaald. Op basis van die inzichten worden vervolgens beheersmaatregelen getroffen om de kans van optreden of het effect van de risico's te verminderen. De verantwoordelijkheid van de beheersing ligt veelal bij de opdrachtnemer of bij de realisator. Beheersing op programmaniveau vindt onder andere plaats door actief in te steken op kennisdeling tussen projecten (uitwisselen *best practices*, gestandaardiseerde werkwijzen) en het bieden van expertmatige kennis bij issues om tot efficiënte oplossingen te komen.

Op basis van de reguliere actualisatie van de risico's is een top 3 aan tijdrisico's en een top 3 aan geldrisico's voor het programma samengesteld, zie tabel 5.1 en 5.2. De toprisico's zijn alle endogene risico's voor het programma. Bij het optreden van endogene risico's worden de budgettaire gevolgen ervan in beginsel binnen het PKB-budget gedekt, de tijdsgevolgen kunnen invloed hebben op de verwachte opleveringsdatum van een of meerdere maatregelen. Gezien de fase waarin het programma zich bevindt, verschuift de focus van risico's die effect hebben op de mijlpaal Waterveiligheid naar risico's die effect hebben op de mijlpaal Oplevering. Deze verschuiving is terug te zien in de top tijdrisico's, die uit beide typen bestaat.

Per risico is de actuele verwachtingswaarde (kans van optreden vermenigvuldigd met de ingeschatte consequenties naar tijd en geld) aangegeven en is aangegeven of deze verwachtingswaarde ten opzichte van de vorige VGR is gestegen of gedaald.

Tabel 5.1 Top 3 programmarisico's Tijd Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Top 3 risico's in Tijd - Ruimte voor de Rivier (bedrag x 1 maand)	
Risico's	Verwachtingswaarde (kans x gevolg) per 31-12-2015
1. PROCES: Discussies met en claims van opdrachtnemer a.g.v. optreden tijdrisico's buiten hun verantwoordelijk-heid (niet nakomen van verplichtingen als opdrachtgever)	4,5 maanden (gestegen)
2. GROND: Ondanks gedegen onderzoek wordt er toch gestuit op niet-gesprongen explosieven (toevalstreffers), archeologie of verontreinigingen	3,0 maanden (gelijk)
3. PROCES: Verschillen in interpretatie van beheeropgave en discussies met beheerders t.a.v. te realiseren objecten voordat zij beheer & onderhoud op zich willen nemen	2,0 maanden (gedaald)

Toprisico 1 (Tijd) en toprisico 3 (Geld): Discussies met en claims van opdrachtnemers als gevolg van optreden tijdrisico's buiten hun verantwoordelijkheid (niet nakomen van verplichtingen als opdrachtgever).

Discussies tussen opdrachtgever en opdrachtnemer over interpretatie van contractuele bepalingen, worden aangemerkt als oorzaak van vertraging en daardoor inefficiëntie in de werkzaamheden. Het risico is in de verslagperiode

gestegen, vanwege twee concrete issues, die beide tot vertraging en eventuele meerkosten dreigen te leiden: het langer duren van de ontwerpfase dan ten tijde van de inschrijving aangenomen werd en een vertraagde gunning waardoor opdrachtnemer in het zgn. 'gesloten seizoen' terecht komt. In beide gevallen blijft er voor de opdrachtnemer minder effectieve tijd over om het contract te realiseren. Er wordt bezien in hoeverre deze issues invloed hebben op de realisatie van de mijlpaal Waterveiligheid en of de vertraging voor rekening van opdrachtgever komt.

Toprisico 2 (Tijd): Ondanks gedegen onderzoek wordt er toch gestuit op niet-gesprongen explosieven (toevalstreffers), archeologie of verontreinigingen.

Dit risico is inhoudelijk en qua omvang in tijd niet gewijzigd ten opzichte van VGR26. Het risico heeft alleenbetrekking op de nog in uitvoering zijnde maatregelen.

Toprisico 3 (Tijd): Verschillen in interpretatie van beheeropgave en discussies met beheerders t.a.v. te realiseren objecten voordat zij beheer & onderhoud op zich willen nemen.

Hoewel het in de verslagperiode licht gedaald is, komt dit risico door het afnemen van een ander tijdrisico in de top 3.

De in een vroeg stadium bekende beheerders, worden door het programma en de realisatoren betrokken bij het te vervaardigen werk. Desondanks kan het gebeuren dat na realisatie van het werk, de beheerder het gerealiseerde niet wil overnemen. Dit kan meerdere oorzaken hebben: ofwel de beheerder is toch onvoldoende betrokken in het voorstadium, ofwel de beheerder wisselt gedurende de realisatiefase, ofwel de beheerder had een andere uitkomst verwacht op basis van de eisen die gesteld zijn, ofwel een beheerder stelt nieuwe eisen. Discussies hierover of aanvullende werkzaamheden leiden tot vertraging (en meerkosten) om tot afronding van de projecten te komen.

Tabel 5.2 Top 3 programmarisico's Geld Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Top 3 risico's in Geld - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)	
Risico's	Verwachtingswaarde (kans x gevolg) per 31-12-2015
1. GROND: Afwijkende (her)bruikbaarheid grond (afwijking in grond fysisch/chemisch, volume of bodemsamenstelling), wat op basis van vooronderzoek door realisator niet redelijkerwijs te verwachten was.	17,5 (gedaald)
2. PROCES: De aanwezige constructie blijkt tijdens de realisatie af te wijken van de beschikbare (areaal)informatie. Dit kan leiden tot meerwerk.	8,9 (gestegen)
3. PROCES: Discussies met en claims van opdrachtnemer a.g.v. optreden tijdrisico's buiten hun verantwoordelijk-heid (niet nakomen van verplichtingen als opdrachtgever)	7,0 (gestegen)

Toprisico 1 (Geld): Afwijkende (her)bruikbaarheid grond (afwijking in grond: fysisch/chemisch, volume of bodemsamenstelling), wat op basis van vooronderzoek door realisator niet redelijkerwijs te verwachten was.

Naarmate de uitvoering van projecten vordert, wordt duidelijker op welke plekken de bodemsamenstelling afwijkt van wat er op basis van onderzoeken verwacht mocht worden. Het risico is meermalen opgetreden, ook in de verslagperiode. Enkele wijzigingen zijn financieel afgehandeld, dat verklaart de daling van de verwachtingswaarde. De verwachting is dat de resterende risicoreservering volledig benut zal worden om reeds lopende en toekomstige wijzigingen te dekken.

Mocht het risico zich voordoen, dan zoeken realisator en programmabureau (zonder in de verantwoordelijkheid van de opdrachtnemer te treden) naar een efficiënte verwerkingswijze van de aangetroffen grond.

Toprisico 2 (Geld): De aanwezige constructie blijkt tijdens de realisatie af te wijken van de beschikbare (areaal)informatie.
Dit risico is qua omvang gestegen ten opzichte van de vorige verslagperiode. Het komt voor dat de opdrachtnemer tijdens de realisatie stuit op een andere situatie dan op basis van de areaalinformatie verwacht kon worden. In de verslagperiode is dit risico onverwacht opgetreden bij een van de projecten, waarvan de gevolgen nog niet te concretiseren zijn.

Ten opzichte van de toprisico's uit VGR26 zijn de volgende risico's vervallen uit de huidige lijst met toprisico's:

Bestemmingsplannen, inpassingplannen, projectplan Waterwet worden niet of deels onherroepelijk door een uitspraak van de Raad van State.
Met het onherroepelijk worden van het bestemmingsplan bij Ruimte voor de Rivier IJsseldelta (Reevediep) is dit risico fors verminderd. Het beperkte restrisico heeft enkel nog betrekking op het alternatief van Huissensche Waarden.

Uitkomst hydraulische som is negatief: plaatselijk niet volledig bereiken van de hydraulische taakstelling.
Het risico dat kleine wijzigingen in het ontwerp na afloop van de uitvoering van een project negatief uitpakken op de beoogde waterstanddaling, is in de praktijk kleiner dan verwacht. Daarmee vervalt het uit de top van tijdrisico's.

Gedurende de uitvoeringsfase zijn mogelijk extra baggerwerkzaamheden nodig als gevolg van de kribverlagingen.
Ten tijde van het SNIP3-besluit van project Kribverlaging Waal is afgesproken dat het programma een financiële reservering maakt voor eventuele extra baggerlasten voor de rivierbeheerder gedurende de uitvoering van de kribverlagingen. Nu de werkzaamheden gereed zijn, is de risicoreservering verlaagd.

5.2. Post Onvoorzien programma

Deze paragraaf gaat in op de financiële risico's van het programma, die door de post onvoorzien gedekt worden. Dit betekent niet dat de tijdrisico's geen rol spelen. Deze tijdrisico's worden net als de financiële risico's elk kwartaal bijgewerkt.

De optelsom van de financiële verwachtingswaarden van de individuele risico's voor het programma bepaalt het risicoprofiel per thema (benoemde risico's). Daarnaast is er een reservering voor onbenoemde risico's. De optelsom van de benoemde en onbenoemde risico's vormt de totale post onvoorzien op programmaniveau (zie tabel 5.3), wat aan het eind van de verslagperiode overeenkomt met € 92,0 miljoen.

Tabel 5.3 Voorziening Onvoorzien Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Voorziening Onvoorzien - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Thema's	t/m VGR 25	VGR 26	VGR 27	t/m VGR 27
		01-01-2015	01-07-2015	
	t/m 31-12-2014	t/m 30-06-2015	t/m 31-12-2015	t/m 31-12-2015
Proces	23,8	-0,6	11,3	34,5
Grond	38,2	-3,7	-7,1	27,4
Vastgoed	2,8	-0,2	-0,7	1,9
Hydraulica	1,0	-0,2	0,0	0,8
Natuur	0,6	0,0	-0,3	0,3
Markt & Aanbesteding	0,0	0,0	0,0	0,0
Subtotaal **Benoemde risico's**	**66,4**	**-4,7**	**3,2**	**64,9**
Onbenoemde risico's	45,9	-10,2	-8,6	27,1
Totaal Ruimte voor de Rivier	**112,3**	**-14,9**	**-5,4**	**92,0**

Uit het overzicht blijkt dat het totaal onvoorzien op programmaniveau in de verslagperiode per saldo met € 5,4 miljoen is gedaald, voortkomend uit een stijging van € 3,2 miljoen bij benoemde risico's en een daling van € 8,6 miljoen aan onbenoemde risico's.
De daling van het onvoorzien wordt verklaard in de paragrafen 5.2.1 en 5.2.2.

5.2.1 Benoemde risico's: per thema

Hieronder staan de grootste mutaties van de benoemde risico's per thema verklaard. De grootste mutaties zitten in het thema 'proces'.

Proces

Voor de procesrisico's is het risicoprofiel in de verslagperiode toegenomen met € 11,3 miljoen. De belangrijkste mutaties voor de procesrisico's zijn:

- Het risico '*De aanwezige constructie blijkt tijdens de realisatie af te wijken van de beschikbare (areaal)informatie*' is gestegen omdat een lopende discussie tussen opdrachtnemer en realisator grotere gevolgen zou kunnen hebben dan voorzien (zie ook onder paragraaf 5.1).
- Het risico '*Extreme weersomstandigheden en/of waterstanden hinderen de uitvoering*' wordt al geruime tijd onderkend door het programma. Echter, door de lage kans van optreden was er een beperkte risicovoorziening. In de verslagperiode is het risico opgetreden in de vorm van langdurig lage waterstanden op de rivieren, waardoor de afvoer van grond bij diverse maatregelen gehinderd is.
- Het programma heeft de reservering voor het risico '*Gedurende de uitvoeringsfase zijn mogelijk extra baggerwerkzaamheden nodig als gevolg van de kribverlagingen*' verlaagd, nu er geen extra onderhoud heeft plaats hoeven vinden tijdens de realisatiefase.
- Het programma heeft een reservering aangemaakt voor het risico '*Project onvoorzien van IJsseldelta is ontoereikend*'. Aangezien de maatregel Ruimte voor de Rivier - IJsseldelta het laatste project van het programma is dat wordt afgerond, worden eventuele financiële tekorten van het project op een laat moment zichtbaar. Op dat moment is onbenoemd onvoorzien op programmaniveau fors gedaald en wellicht ontoereikend om een tekort op projectniveau te kunnen dekken. Derhalve is een benoemd risico aangemaakt waarvan de risicoreservering in omvang wordt bijgesteld, naarmate onbenoemd onvoorzien daalt als gevolg van de voortgang van het project Ruimte voor de Rivier - IJsseldelta.
- Het risico '*Claims van aannemers als gevolg van optreden exogene tijdrisico's*' is verhoogd als gevolg van onverwacht nieuwe discussies bij een tweetal projecten. Het gesprek over de exacte verantwoordelijkheidsverdeling is nog gaande, echter op basis van deze nieuwe informatie is de risicoreservering op programmaniveau verhoogd om eventuele financiële gevolgen te kunnen dragen (zie ook onder 5.1).

- In de verslagperiode is het risico *'de raming voor de nog te realiseren bruggen bij Westenholte en Schelle is te laag'* vervallen.

Grond

Het risicoprofiel van de grondrisico's is gedaald met € 7,1 miljoen ten opzichte van VGR26. Dit wordt als volgt verklaard:

- Diverse risico's uit het risicoprofiel grond zijn opgetreden bij verschillende maatregelen (zie bijlage 4), waardoor die reserveringen zijn gedaald. Te weten *'Afwijkende (her)bruikbaarheid grond'*, *'Archeologische toevalsvondst tijdens de uitvoering'*, *'Onverwacht stuiten op niet-gesprongen explosieven'*, *'Obstakels of puin in de ondergrond'*, en *'Uitvoeringsknelpunten rondom grondverzet vanwege aanvullende eisen door bevoegd gezag, beheerders of eigenaren'*. De verwachting is dat de resterende risicoreservering volledig benodigd is om de reeds lopende en toekomstige grondgerelateerde wijzigingen te dekken.
- Als gevolg van de voortgang van het grondverzet zijn de risico's *'Zettingstijd (van dijken) blijkt tijdens de uitvoering af te wijken van verwachting'*, *'Het verleggen van kabels & leidingen wordt duurder dan gepland'* en *'De invoering van stortbelasting (voor niet-toepasbare grond) leidt tot hogere kosten voor het programma'* gedaald, zonder dat ze zijn opgetreden.

Vastgoed

De daling van het vastgoedprofiel met € 0,7 miljoen wordt veroorzaakt doordat:

- Het risico *'Scopewijzigingen en claims als gevolg van vastgoedovereenkomsten'* is opgetreden, waarna de kwantificering is gedaald.
- Het risico *'Er moeten meer / aanvullende gronden verworven worden dan in de verwervingsopgave was voorzien'* minder optreedt dan voorzien, waarna de risicoreservering is verlaagd.

Hydraulica

Het risicoprofiel onder het thema hydraulica is gelijk gebleven.

Natuur

De daling van het natuurprofiel met € 0,3 miljoen kan verklaard worden doordat:

- Het risico *'Extra beperkingen en werkzaamheden als gevolg van het onverwacht aantreffen van beschermwaardige flora en fauna (afwijkend van verwachtingen op basis van vooronderzoek)'* is opgetreden, zoals in VGR25 gemeld. De financiële afhandeling van het moeten verplaatsen en monitoren van dassen(burchten) heeft deze verslagperiode plaatsgevonden. Daarmee is de risicoreservering gedaald. Het programma verwacht daarnaast nog kosten te moeten maken voor het moeten verplaatsen van een onverwacht aangetroffen, andere beschermde diersoort (bever), derhalve blijft er een restrisico bestaan.

Markt & Aanbesteding

Voor het risicothema markt & aanbesteding worden net als in de vorige verslagperiode geen risico's voorzien met financiële gevolgen voor het programma.

5.2.2 Onbenoemde risico's

Het doel van de voorziening voor onbenoemde risico's is om ruimte te bieden aan onvoorziene tegenvallers welke ten laste komen van het programmabudget.

De onbenoemde risico's bedragen 5% van het nog te realiseren budget (zie tabel 6.1 voor budget en tabel 6.2 voor uitgaven - dit komt in deze periode overeen met € 27,1 miljoen). Dit percentage is gebaseerd op ervaringscijfers van andere grote projecten en programma's.

5.3. Auditing en control

In de verslagperiode zijn diverse evaluaties en reviews uitgevoerd als onderdeel van de Plan-Do-Check-Act cyclus van het programma.

In het kader van informatievoorziening en het hebben van een adequaat (financieel) fundament onder het programma zijn specifiek reviews uitgevoerd op het gerapporteerde budget, de raming en de prognose eindstand van het programma.

In de verslagperiode is een review uitgevoerd op het proces van de eindafrekening van het verleggen van kabels & leidingen. Tijdens de review is gebleken dat het huidige proces aansluit bij de eisen van rechtmatigheid. Het programma stuurt hierbij op eerder gemaakte afspraken met de netbeheerders zoals vastgelegd in de getekende projectovereenstemmingen. Het werken met controleverklaringen bij de eindafrekeningen vormt een essentieel onderdeel van de gemaakte afspraken.

In het kader van kennisuitwisseling op het gebied van kwaliteitsborging en control levert het programma actieve bijdragen aan het Samenwerkingsverband Waterveiligheidsprogramma's In Control. De afgelopen periode is in dit kader een themadag Kwaliteitsborging georganiseerd, waarbij afgevaardigden vanuit de verschillende programma's kennis en vaardigheden met elkaar deelden.

Samen met de realisatoren wordt verkend welke zaken vanuit control aandacht verdienen bij het nemen van de mijlpalen Oplevering en Finale Kwijting. De focus vanuit control is op de beheersing van eventuele restpunten die spelen en mogelijke knelpunten die kunnen ontstaan en doorwerken in tijd, geld en kwaliteit en daarmee een tijdige en beheerste afronding in de weg staan. In de komende verslagperiode staat een bijeenkomst gepland met controllers en projectbeheersers van realisatoren, programmabureau en toekomstig beheerders om de opgedane ervaringen met overdracht van beheer te delen. Deze ervaringen zullen ook met andere waterveiligheidsprogramma's gedeeld worden.

6. De financiën van het programma

6.1. Programmabudget en programmaraming

Het programmabudget is volgens de Project Ramingen Infrastructuur (PRI-) systematiek in de PKB bepaald op € 2,2 miljard (prijspeil 2005) met een bandbreedte van 37%. In de praktijk neemt, naarmate de voortgang vordert, de scherpte van ramen toe en doen zich budgettaire mee- en tegenvallers voor.

Het programmabudget voor Ruimte voor de Rivier bedraagt d.d. 31 december 2015 € 2.386,2 miljoen (dit was in VGR26 € 2.382,4); de toename van het budget is € 3,8 miljoen en wordt veroorzaakt door:

- vergoeding voor inundatieschades (+ € 0,3 miljoen);
- indexering IBOI (+ € 3,5 miljoen).

Zie bijlage 3b voor de opbouw van het budget.

Tabel 6.1 Ontwikkelingen budget en raming

Ontwikkeling budget en raming - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)												
Uitgaven	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015 VGR 26	2015 VGR 27
Budget	2.219,0	2.232,4	2.245,3	2.273,4	2.330,0	2.342,0	2.180,8	2.282,9	2.370,3	2.385,7	2.382,4	2.386,2
Raming	2.219,0	2.276,3	2.319,4	2.290,9	2.394,0	2.327,0	2.170,9	2.272,7	2.346,7	2.344,0	2.341,6	2.341,1
Ruimte	0,0	-43,9	-74,1	-17,5	-64,0	15,0	9,9	10,2	23,6	41,7	40,8	45,1

De programmaraming (prijspeil 2015) volgt op de bijgestelde ramingen per maatregel op grond van de genomen projectbeslissingen, de in de verslagperiode voorgelegde mijlpalen, het saldo van aanbestedingsmee- en tegenvallers, opgetreden risico's op projectniveau en de actualisering van het programmabrede risicoprofiel. De dynamiek van deze elementen maakt de raming tot een momentopname.

De raming op 31 december 2015 sluit op € 2.341,1 miljoen. Hiervoor geldt een bandbreedte van 6,0% (in VGR26 was de bandbreedte 6,8%). Dit betekent dat de verwachte uitgaven uitkomen tussen de € 2,2 miljard en € 2,5 miljard.

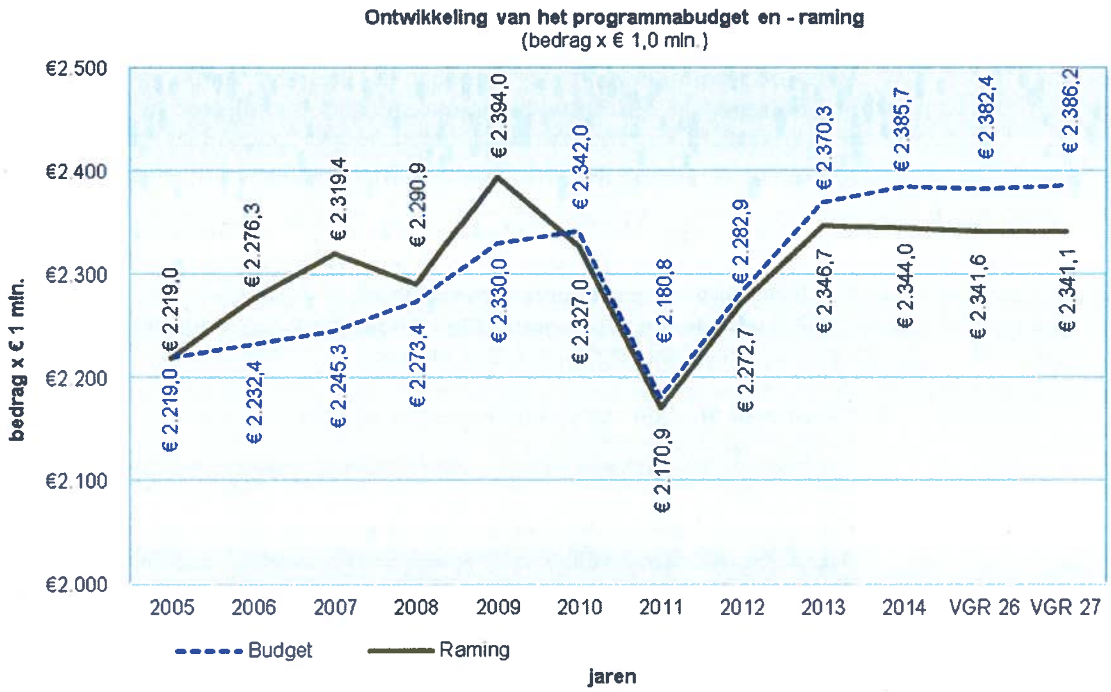
In vergelijking met VGR26 (€ 2.341,6 miljoen) is de raming per saldo naar beneden bijgesteld met € 0,5 miljoen. Deze daling bestaat uit een samenstelling van posten:

Tabel 6.1.1 Mutaties van de raming Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Raming - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)	
Beginsaldo VGR 27	2.341,6
Mutaties	
Maatregelramingen	2,7
Indexering [1]	2,8
Reserveringen	-6,1
	-0,5
Eindsaldo VGR 27	2.341,1

[1] Indexering bestaat uit dotaties IBOI en onttrekkingen door Maatregelen in de verslagperiode

Grafisch ziet de ontwikkeling van het budget en de raming er als volgt uit.

Het aanbestedingsresultaat is ongewijzigd en bedraagt tot en met de verslagperiode € 227,3 miljoen.

6.2. Uitgaven en verplichtingen

Voor de planstudiefase zijn in deze verslagperiode geen betalingen gedaan.
De uitgaven voor de uitvoering bedroegen in de verslagperiode € 172,2 miljoen. Deze hebben betrekking op:

- Uitvoeringswerkzaamheden maatregelen (€ 149,5 miljoen)
- Vastgoed (€ 12,4 miljoen)
- Beheer en Onderhoud (€ 5,2 miljoen)
- Inhuur en uitbesteding (€ 2,8 miljoen)
- Overige (€ 2,3 miljoen).

Tabel 6.2 Uitgaven Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Uitgaven - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Uitgaven	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
PKB-fase	50,8	0,0	0,0	50,8
Planstudie	97,2	0,0	0,0	97,2
Uitvoering	1.308,0	204,7	172,2	1.684,9
Verplichtingen buiten scope	10,9	0,0	0,0	10,9
Totaal Ruimte voor de Rivier	**1.466,9**	**204,7**	**172,2**	**1.843,8**

Tabel 6.3 Verplichtingen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Verplichtingen - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Verplichtingen	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
PKB-fase	50,8	0,0	0,0	50,8
Planstudie	97,1	0,0	0,0	97,1
Uitvoering	1.817,0	74,7	50,4	1.942,1
Verplichtingen buiten scope	10,9	0,0	0,0	10,9
Totaal Ruimte voor de Rivier	**1.975,8**	**74,7**	**50,4**	**2.100,9**

Op 31 december 2015 is in totaal voor € 2.100,9 miljoen aan verplichtingen aangegaan (zie tabel 6.3). Van de totaal aangegane verplichtingen is op de peildatum € 1.843,8 miljoen betaald (zie tabel 6.2).

In de verslagperiode zijn verbeteractiviteiten gestart die invulling geven aan de bevindingen zoals gerapporteerd door de ADR in haar controlerapport bij VGR25 en 26 (tweede helft 2014 en eerste helft 2015). Deze activiteiten hebben betrekking op het aanscherpen van het proces van inhuur en uitbesteding en de kwaliteitsborging hierop. Daarnaast is dit onderwerp expliciet onderdeel geworden van de controle-activiteiten van het programma, om eventuele afwijkingen vroegtijdig te signaleren. Niet alle effecten van de doorgevoerde verbeteringen zijn in deze verslagperiode al zichtbaar. Dat zal de komende verslagperiode wel het geval zijn.

6.3. Kasritme Ruimte voor de Rivier

In tabel 6.4 is het verwachte kasritme opgenomen. Deze reeks wordt regelmatig geactualiseerd op basis van de voortgang van het programma. De huidige reeks sluit aan bij de Slotwet 2015.

Tabel 6.4 Kasritme Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015 (bron: Slotwet 2015)

Kasritme programmauitgaven - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)								
Kasritme Deltafonds	t/m 2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	Totaal
Rijksbegroting Deltafonds art 01.01.03	1.468,1	380,3	285,3	141,4	45,4	39,0	23,0	2.382,4
Mutatie VGR 27		-3,4	-56,4	-62,7	26,6	55,9	43,9	3,9
Kasritme Deltafonds art 01.01.03	**1.468,1**	**376,9**	**228,9**	**78,7**	**72,0**	**94,9**	**66,9**	**2.386,3**

6.4. Ontvangsten

De verwachting is dat er in totaal € 143,7 miljoen aan ontvangsten zullen binnenkomen. Dit is gelijk aan de verwachting uit VGR26. De agentschapsbijdrage 2007 van € 8,7 miljoen behoort wel tot de ontvangsten, maar is geen onderdeel van de initiële ontvangstentaakstelling van € 37 miljoen.

Tabel 6.5 Ontvangstenbudget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Ontvangstenbudget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Ontvangstenbudget	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
Vastgoed	30,0	15,0	0,0	45,0
EU-subsidies	6,5	0,0	0,0	6,5
Projectgebonden ontvangsten	83,5	0,0	0,0	83,5
Agentschapbijdrage 2007	8,7	0,0	0,0	8,7
Totaal Ruimte voor de Rivier	**128,7**	**15,0**	**0,0**	**143,7**

In de verslagperiode is er € 12,6 miljoen ontvangen afkomstig van Vastgoed, EU-subsidies en Projectgebonden ontvangsten. Tabel 6.6 laat de volledige stand van de tot nu toe gerealiseerde ontvangsten zien.

Tabel 6.6 Ontvangsten Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Ontvangsten - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Ontvangsten	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
Vastgoed	23,5	7,5	11,9	42,9
EU-subsidies	5,9	0,1	0,2	6,2
Projectgebonden ontvangsten	6,6	0,0	0,5	7,1
Agentschapbijdrage 2007	8,7	0,0	0,0	8,7
Totaal Ruimte voor de Rivier	**44,7**	**7,6**	**12,6**	**64,9**

6.5. Monitoring post onvoorzien

Initieel was € 384,2 miljoen gealloceerd voor onvoorzien, stand PKB deel 4.
De onttrekking aan de post onvoorzien is in de rapportageperiode € 3,0 miljoen; tot en met de verslagperiode is € 278,4 miljoen onttrokken.

De onttrekking in het budget onvoorzien van € 3,0 miljoen wordt als volgt verklaard:

- verhoging van € 3,6 miljoen aan 'opgetreden exogene risico's maatregelen (divers)'; totaal nu € 9,3 miljoen;
- verhoging van € 6,9 miljoen aan 'opgetreden exogene grondrisico's maatregelen'; totaal nu € 22,2 miljoen;
- verlaging van € 7,5 miljoen voor opgetreden risico *'Privaatplan Huissensche Waarden wordt niet uitgevoerd'.*
  Het initiële bedrag van € 10,0 miljoen voor het in VGR25 opgetreden risico is naar beneden bijgesteld met € 7,5 miljoen naar € 2,5 miljoen. Het gekozen alternatief brengt minder kosten met zich mee dan verwacht.

Tabel 6.7 Benutting onvoorzien Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Onvoorzien - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Budget Onvoorzien		t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
Budget onvoorzien (stand PKB deel 4)	(VGR 1)	384,2
Onttrekking tot verslagperiode	(VGR 1 t/m VGR 26)	-275,4
Onttrekking in de verslagperiode	(VGR 27)	-3,0
	subtotaal: Onttrekkingen :	**-278,4**
Totaal Ruimte voor de Rivier		**105,8**

Het totaal aan opgetreden programmarisico's tot en met de verslagperiode staat in bijlage 4.

6.6. Interne kosten

Om inzicht te geven in de integrale kosten wordt in deze paragraaf aangegeven hoeveel budget voor de interne kosten van Ruimte voor de Rivier in de begroting is opgenomen. Het budget van de interne kosten op peildatum 31 december 2015, in totaal € 141,0 miljoen, is verantwoord op DF 01.01.03 voor een bedrag van € 71,0 miljoen, op DF 05.01.02 voor een bedrag van € 23,8 miljoen en op DF 01.02.01 € 46,2 miljoen. Het budget van interne kosten is niet gewijzigd in de rapportageperiode (zie tabel 6.8).

Tabel 6.8 Apparaatbudget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Apparaatsbudget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Apparaatsbudget	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
Apparaatkosten DF 01.01.03	71,0	0,0	0,0	71,0
Apparaatkosten DF 05.01.02	23,8	0,0	0,0	23,8
Apparaatkosten DF 01.02.01	46,2	0,0	0,0	46,2
Totaal Ruimte voor de Rivier	**141,0**	**0,0**	**0,0**	**141,0**

De apparaatsuitgaven bedragen in de verslagperiode € 5,1 miljoen (zie tabel 6.9). De totale verplichte en gerealiseerde apparaatskosten tot en met 31 december 2015 zijn € 129,7 miljoen (zie tabel 6.10).

Tabel 6.9 Apparaatuitgaven Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Apparaatsuitgaven - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Apparaatsuitgaven	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
Apparaatkosten DF 01.01.03	71,0	0,0	0,0	71,0
Apparaatkosten DF 05.01.02	23,1	0,0	0,0	23,1
Apparaatkosten DF 01.02.01	24,7	5,8	5,1	35,6
Totaal Ruimte voor de Rivier	**118,8**	**5,8**	**5,1**	**129,7**

Tabel 6.10 Apparaatverplichtingen Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Apparaatsverplichtingen - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)				
Apparaatsverplichtingen	t/m VGR 25 t/m 31-12-2014	VGR 26 01-01-2015 t/m 30-06-2015	VGR 27 01-07-2015 t/m 31-12-2015	t/m VGR 27 t/m 31-12-2015
Apparaatkosten DF 01.01.03	71,0	0,0	0,0	71,0
Apparaatkosten DF 05.01.02	23,1	0,0	0,0	23,1
Apparaatkosten DF 01.02.01	24,7	10,8	0,1	35,6
Totaal Ruimte voor de Rivier	**118,8**	**10,8**	**0,1**	**129,7**

Bijlage 1: Voortgang NURG-projecten met een PKB-waterveiligheidsdoelstelling
Stand per 31 december 2015

Project	Voortgang/wanneer uitgevoerd	Bijdrage PKB-taakstelling
Uiterwaardvergraving Rijnwaardense uiterwaarden	De herinrichting van de Rijnwaardense uiterwaarden bevat meerdere afzonderlijke inrichtingsprojecten van private en publieke partijen. Staatsbosbeheer zorgt in opdracht van het ministerie van Economische Zaken voor onderlinge afstemming en coördinatie van natuur en waterveiligheid tussen de projecten. De beoogde bijdrage aan de PKB-taakstelling voor de waterveiligheid op 31 december 2015 is niet volledig gerealiseerd. De projecten Groene Rivier Pannerden en Regelwerk Pannerden zijn uitgevoerd met een bijdrage van 4 centimeter. De initiatieven van de private partijen hebben vertraging opgelopen door stagnatie in de vergunningverlening, waarvan in VGR26 het risico al geschetst is. Er zullen nieuwe afspraken worden gemaakt over het tempo van uitvoering en de voorbereidende werkzaamheden bij de private partijen. Het project Oevergeul Bovenrijn zal niet worden uitgevoerd (zoals in VGR25 vermeld). De 4 centimeter waterstandsverlaging als bijdrage aan de PKB wordt in plaats daarvan gehaald middels kribverlaging op het Pannerdensch Kanaal. Beoogd opleverjaar van deze kribverlaging is 2019. De taakstelling voor de herinrichting van de Rijnwaardense Uiterwaarden wordt met het vervallen van Oevergeul Bovenrijn teruggebracht van de oorspronkelijke 11 centimeter naar 7 centimeter waterstanddaling.	Was 11 cm wordt: 7 cm
Uiterwaardvergraving Millingerwaard	De uitvoering van de maatregel is in volle gang. Een groot deel van de inrichtingswerkzaamheden zijn afgerond. Een belangrijk resterend onderdeel ten behoeve van de realisatie van de taakstelling is de aanleg van de hoofdgeul. Hiervoor is de verplaatsing van een overslagbedrijf naar buiten het projectgebied nodig. Deze verplaatsing heeft vertraging opgelopen. Oorzaak is een tegenvallende milieusituatie op de herplaatsingslocatie. Pas na sanering komt het terrein beschikbaar, waarna de verhuizing van het overslagbedrijf in gang gezet kan worden (na 2016). Ook het te verlaten terrein in de Millingerwaard moet gesaneerd worden. Deze kan pas afgerond worden na verhuizing van het overslagbedrijf. Vooruitlopend daarop is het huidige bedrijfsterrein wel gedeeltelijk ontruimd, zodat	6 cm

Project	Voortgang/wanneer uitgevoerd	Bijdrage PKB-taakstelling
	een deel van de werkzaamheden alvast uitgevoerd wordt. Het realiseren van de taakstelling zal later plaatsvinden waarbij thans gekoerst wordt op eind 2017. In de komende verslagperiode kan hier meer duidelijkheid over worden verschaft.	
Uiterwaardvergraving Renkumse Benedenwaard, Wageninger benedenwaard en veerstoep Lexkesveer	Het project is opgeleverd in november 2009 en heeft 11 centimeter waterstanddaling opgeleverd.	11 cm *Gereed*
Uiterwaardvergraving Afferdensche- en Deestsche waarden	Het project Afferdensche en Deestsche waarden is volop in uitvoering. Er zijn bomen gekapt en er is begonnen met de aanleg van de zandwinplas. De planning van het werk is erop gericht dat de gestelde doelen voor eind 2018 zijn gerealiseerd.	6 cm
Uiterwaardvergraving Bemmelse waarden	De inrichtingswerkzaamheden zijn in de eerste helft van 2013 afgerond. Daarmee is de waterstanddaling van 5 cm voor dit project gerealiseerd.	5 cm *Gereed*
Natuurontwikkelings-project Noordwaard	Het project is opgeleverd in mei 2008 en heeft 17 cm waterstanddaling gehaald.	17 cm *Gereed*
Uiterwaardvergraving Welsumerwaarden en Fortmonder waarden	Het inrichtingsplan wordt gefaseerd uitgevoerd. Het grootste deel van de maatregelen is inmiddels uitgevoerd en opgeleverd. Hierdoor is inmiddels circa 90% (circa 6 centimeter waterstandverlaging) gerealiseerd. De werkzaamheden op een deel van de westelijke oever zijn in december 2015 van start gegaan, hetgeen eerder is dan in VGR26 verwacht, maar later dan initieel gepland. De verkrijging van de gronden via onteigening heeft vertraging opgelopen door een langere procedure dan was voorzien. Afhankelijk van het optreden van hoogwater in de winter en voorjaar, wordt er van uitgegaan dat eind van de zomer van 2016 de werkzaamheden gereed zijn en daarmee de waterveiligheidsopgave vóór eind 2016 is afgerond.	6-8 cm

Bijlage 2: Communicatie met het parlement

1 juli 2015 – 31 december 2015

Een overzicht van de stukken die de minister van Infrastructuur en Milieu en de staatssecretaris van Economische Zaken in de verslagperiode over het programma aan de Eerste en Tweede Kamer hebben gezonden.

- Op 16 oktober 2015 zond de minister van IenM, mede namens de staatssecretaris van EZ, de 26e voortgangsrapportage Ruimte voor de Rivier over de periode 1 januari 2015 tot 30 juni 2015 en een aanbiedingsbrief naar de Tweede Kamer (TK 30080, nr. 77).
- Naar aanleiding van VGR26 zijn door Kamerleden geen schriftelijke vragen gesteld.
- Op 25 november 2015 zijn door de minister van IenM de antwoorden op de Kamervragen inzake het gebruik van de nevengeul van de Waal, naar de Tweede Kamer gestuurd (2015Z20314).

Bijlage 3a: Budgethistorie PKB-fase (2002–2006)

Bijlage 3a Opbouw PKB Budget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Opbouw PKB en Technisch Budget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Budget PKB en TB periode 2002 - 2006	Budget	VGR
PKB/TB (p.p. 2002)	**1.987,0**	
Overheveling budget naar Projecten in uitvoering	-117,0	01
PKB Budget - Hondbroeksche Pleij & Zuiderklip	-49,5	04
Toevoeging budget - Hondbroeksche Pleij	44,7	04
Toevoeging budget Zuiderklip	4,8	04
Correctie prijsdruk door ontwikkelingen bouw en aanbesteden	-12,6	04
Toevoeging vanuit Noodoverloop	191,5	06
EU en projectgebonden ontvangsten	95,8	06
Correctie aanbestedingsmeevallers	-18,2	06
Corectie op afrondingsverschillen	0,4	09
Saldo technische mutaties	**139,9**	
Totaal PKB / lopende projecten	**2.126,9**	
IBOI 2002 - 2006	105,6	
Totaal PKB Budget (p.p. 2006)	2.232,4	

Prijsindex	Percentage
Jaar 2002 - 2003	2,75%
Jaar 2003 - 2004	1,23%
Jaar 2004 - 2005	0,39%
Jaar 2005 - 2006	0,66%

Bijlage 3b: Budgethistorie planstudie- en uitvoeringsfase (vanaf 2007)

Bijlage 3b Opbouw PKB Budget Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Opbouw PKB Budget - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Budget PKB periode 2007 en later	Budget	VGR
PKB budget (p.p. 2006)	**2.232,4**	
Technische mutaties 2007	0,4	10
Saldo technische mutaties	**0,4**	
Hanzelijn	-10,0	12
Administratieve aanvulling	8,7	13
Overheveling HWBP	-4,0	14
Toezegging financiering Noordwaard (EHS, KRW)	8,9	15
Terugboeking overheveling HWBP	4,0	16
Toezegging financiering KRW Lent	5,0	16
Toezegging financiering KRW Neder-Rijn	2,5	17
Administratieve mutatie	0,6	17
Overheveling synergiebudget PDR-KRW	0,5	18
Budgetkorting n.a.v. regeerakkoord	-10,7	18
Ontvangstentaakstelling	-63,5	18
PDR-organisatie en AGB	-109,9	18
Planstudie	-21,6	18
Uiterwaardvergraving Vianen	4,0	19
Nederrijn EHS	0,5	19
KRW gelden kribverlaging Waal	8,3	19
DLGM gelden kribverlaging Waal	14,2	19
Administratieve mutatie	-0,7	21
Rijk begrotingsartikel 11 Bypass Kampen	51,7	21
Budget Nota Ruimte provincie Overijssel	22,4	21
Extra ontvangsten Vastgoed (Q1 2013)	21,6	nvt
Extra ontvangsten Vastgoed - correctie (Q2 2013)	-21,6	nvt
Rijk begrotingsartikel 11 Bypass Kampen - correctie	3,3	22
Bijdrage Provincie Overijssel - IJsseldelta	95,6	22
Bijdrage Provincie Overijssel - IJsseldelta - correctie	-35,0	23
Rijk begrotingsartikel 11 Bypass - dekking uit vrije ruimte	-3,3	26
Inundatieschades	0,3	27
Saldo Wijzigingen	**-28,2**	
IBOI 2006-2007 (0,440%)	12,4	10
IBOI 2007-2008 (1,480%)	38,1	12
IBOI 2008-2009 (2,140%)	42,7	14
IBOI 2009-2010 (0,000%)	4,2	16
IBOI 2009-2010 (0,000%) correctie	-4,0	17
IBOI 2010-2011 (1,410%)	17,0	19
IBOI 2011-2012 (1,890%)	28,7	21
IBOI 2012-2013 (1,660%)	23,5	22
IBOI 2013-2014 (1,210%)	15,4	25
IBOI 2014-2015 (0,384%)	3,5	27
Saldo prijsindexeringen	**181,6**	
Totaal Budget PKB	2.386,2	

Bijlage 4: Opgetreden programmarisico's Ruimte voor de Rivier

Bijlage 4 Opgetreden Risico's Ruimte voor de Rivier per 31 december 2015

Opgetreden Risico's - Ruimte voor de Rivier (bedrag x € 1,0 mln.)		
Opgetreden programmarisico's	Bedrag	VGR
Schadeclaim gemeente Nijmegen	48,5	16
Tweede stadsbrugpijler Nijmegen	10,8	13
Correctie PKB-fase	2,0	14
Aankoop steenfabriek Elst	5,0	14
Afkoop B&O kosten gemeenten en waterschappen	20,0	16
Uitvoering overlaat Pannerden	3,0	17
Meerkosten bij SNIP 3 - Langsdammen	26,1	19
Meerkosten bij SNIP 3 - Kribben	2,9	19
Afkoop B&O kosten natuurbeheerorganisaties	10,0	20, 25
Opgetreden exogene maatregelen (diverse)	9,3	20, 21, 23, 24, 25, 26, 27
Aanvullende maatregelen Zomerbedverlaging	50,0	21
Meerkosten bij SNIP 3 - Dijken	10,5	21
Dekking realisatiekosten Veessen en Cortenoever en Voorsterklei, nog ontbrekend in projectramingen	29,7	22
Versterking brugpijlers door ProRail bij Lent	7,7	22
Meerkosten bij SNIP 5 - Dijkverbetering Oude Maas / Hoeksche Waard en Voorne Putten	1,8	23
Opgetreden exogene grondrisico's bij maatregelen	22,2	24, 25, 26, 27
Afwijking areaalgegevens Kribben fase 3	15,0	24
Privaatplan Huissensche Waarden wordt niet uitgevoerd	2,5	25, 27
Stijging vastgoedraming	1,5	25
Totaal opgetreden programmarisico's	278,5	